

**М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык
илимий - изилдөө университети**

“Кыргызстан Эл аралык университети” академиялык консорциуму

Диссертациялык кеңеш Д 08.24.697

Кол жазма укугунда:

УДК: 35.08 (575.2) (043)

Алиев Бактияр Дженишбекович

**Кыргыз Республикасында пенсиялык системаны реформалоо: теориясы,
методологиясы жана механизмдери**

08.00.05 – тармактык экономика (экономика, тармактар, ишканалар,
комплексстерди уюштуруу жана башкаруу)

экономика илимдеринин доктору илимий даражасын изденип алуу үчүн
жазылган диссертациялык иштин

авторефераты

Бишкек – 2025

Диссертациялык иш М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык илимий-изилдөө университетинин Ш. Б. Алманбетов атындагы менеджмент жана бизнес кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчиси:

Камчыбеков Төлөбек Кадыралиевич

экономика илимдеринин доктору, профессор,
М.Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык
илимий-изилдөө университетинин илимий
жетекчиси

Расмий оппоненттери:

Дербишева Элмира Дупеновна

экономика илимдеринин доктору, доцент,
И. Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик
техникалык университетинин колледжинин
директору

Рысалиева Мира Шаршенкуловна

экономика илимдеринин доктору, Б. Н. Ельцин
атындагы Кыргыз - Орус Славян университетинин
финансы жана кредит кафедрасынын доценти

Ялунина Екатерина Николаевна

экономика илимдеринин доктору, Урал
мамлекеттик экономикалык университети
профессору, Екатеринбург шаары

Жетектөөчү уюм:

Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук

университетинин экономика кафедрасы, дареги:
720033, Бишкек шаары, Жибек-Жолу проспекти,
394

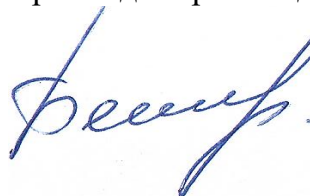
Диссертациялык ишти коргоо 2025- жылдын 30 - майында саат 11.00 дө М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык илимий - изилдөө университетине жана Кыргызстан Эл аралык университетинине караштуу Д 08.24.697 диссертациялык кеңешинин отурумунда өтөт. Дареги: 720033, Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары, Тоголок Молдо көчөсү 58.

Диссертациянын видеоконференциясына кирүү үчүн шилтеме:
<https://vc.vak.kg/b/082-s27-wxr-tw8>

Диссертациялык иш менен М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык илим-изилдөө университетинин (720033, Бишкек ш., Тоголок Молдо көчөсү 58) жана Кыргызстан Эл аралык университетинин (720001, Бишкек ш., Чуй просп., 255) китепканаларынан жана ошондой эле Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Улуттук аттестациялык комиссиянын сайтынан таанышууга болот
https://stepen.vak.kg/diss_sovety/d-08-24-697/

Автореферат 2025 жылдын 30 – апрелинде таркатылды.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы,
экономика илимдеринин
кандидаты, доцент

Байтерекова Г.С.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМҮ

Изилдөө темасынын актуалдуулугу. Кыргызстандын калкын социалдык жактан коргоо системасында натыйжалуу пенсиялык системаны калыптандыруу жана өнүктүрүү чоң роль ойнойт. Дүйнөлүк экономикалык системадагы структуралык өзгөрүүлөр, дүйнөлүк экономиканын структуралары жана жумуштуулук, демографиялык жана миграциялык жылыштар менен коштолгон трансформацияланган ааламдашуу маселелери шайкеш пенсиялык системаларды өнүктүрүү көйгөйлөрүн актуалдаштырууда.

Азыркы учурда Кыргыз Республикасынын социалдык-экономикалык өнүгүүсүндө олуттуу трансформациялык өзгөрүүлөр болуп жатат, жаңы экономикалык саясат ишке ашырылууда, социалдык-экономикалык реформаларды жүргүзүүгө мамилелер түп-тамырынан бери өзгөрүүдө. Экономиканы өнүктүрүүнү башкарууну борборлоштуруу, улуттук экономиканын артыкчылыктуу тармактарын жана багыттарын колдоодо жана жөнгө салууда мамлекеттин ролун олуттуу жогорулатуу экономикалык өсүштүн жогорку темптерин жана жалпысынан өлкөнүн туруктуу өнүгүүсүн камсыз кылууга көмөктөшөт. Калктын иш менен камсыз болушунун, эмгек акынын, пенсиялык кирешенин жана калктын жашоо-турмушунун деңгээли өсүүдө. Жалпысынан республиканын калкын социалдык жактан коргоо жана пенсия менен камсыз кылуу көйгөйлөрү чечилип жатат.

Кыргызстанда эгемендүүлүктүн жана улуттук экономиканын рыноктук трансформациясынын шартында базалык бөлүштүрүү системасынын элементтери, ошондой эле милдеттүү жана ыктыярдуу топтоо системалары менен үч тепкичтүү пенсиялык система түзүлүүдө жана өнүктүрүлүүдө. Натыйжада өлкөнүн жарандарынын карылыгы боюнча адилеттүү пенсиялык камсыздоого болгон укуктарын ишке ашырууну камсыз кылуу менен өлкөнүн пенсиялык системасынын белгилүү финансылык туруктуулугуна жетишилет. Ошол эле учурда өлкөнүн тиешелүү социалдык фондунун киреше бөлүгүн түзүүдө жана өзгөчө аны бөлүштүрүүдө олуттуу теңдешсиздик сакталууда, бул келечекте мамлекеттин пенсиялык милдеттенмелерин аткаруусуна терс таасирин тийгизиши мүмкүн. Пенсиялык системанын жана мамлекеттик эмес пенсиялык камсыздоо тутумунун топтоо бөлүгүнүн потенциалы да толук пайдаланылбайт. Пенсиялык системанын натыйжалуулугу жана финансылык туруктуулугу формалдуу эмес экономиканын жана калкты иш менен камсыз кылуунун жогорку ролу менен чектелет, бул пенсиялык төгүмдөрдү түзүүгө жана бөлүштүрүүгө жарандардын айрым категорияларынын адилет жана шайкеш катышуусунун принциптерине терс таасирин тийгизет. Пенсиялык системанын туруктуулугуна демографиялык факторлор, өмүрдүн узактыгынын жогорулашы, эмгекке жарамдуу адамдар менен пенсионерлердин катышынын өзгөрүшү белгилүү бир деңгээлде таасир этет, бул эмгекке жарамдуу калктын түйшүгүнүн өсүшүнө алып келет. Бул көйгөйлөрдүн чечилбегендиги пенсиялык системанын натыйжалуулугуна гана таасирин тийгизбестен, өлкөнүн

экономикасынын өсүү темптерин андан ары жогорулатуу үчүн чектөөчү фактор болуп саналат.

Пенсиялык системаларды калыптандыруу көйгөйлөрүн изилдөө негизинен Ж. М. Кейнс (1978-ж) тарабынан аныкталган кейнсчиликтин теориялык жана методологиялык концепцияларына, ошондой эле экономиканы жана социалдык чөйрөнү, анын ичинде анын пенсионерлер камсыздоону өнүктүрүүгө мамлекеттин активдүү катышуусун болжолдогон немис экономисти В. Ойкендин (2007-ж) «Социалдык рынок экономикасына» негизделген.

Постсоветтик мейкиндикте мурунку советтик республикалар тарабынан пенсия системаларын өнүктүрүү көйгөйлөрүнө өзгөчө көңүл бурулуп келген. Жалпысынан алганда, Кыргызстанда заманбап рыноктук пенсионерлер системанын өнүгүшү жалпысынан КМШ жана ЕАЭБ өлкөлөрүнүн көпчүлүгүнүн пенсионерлер системаларынын реформаларына шайкеш келет, анын ар кандай аспектиери Л. И. Антонованын (2023-ж.), С. А. Дятловдун (2017-ж.), Е. Д. Заболоцкийдин (2017-ж.), С. К. Есетованын жана Ш. Э. Тажмуратовдун (2021-ж.), А. А. Колесовдун (2024-ж.), Т. П. Киященкоун (2019-ж.), Е. В. Кравченкоун (2021-ж.), В. В. Мосейкоун (2024-ж.), А. М. Нургазинанын (2016)-ж, А. Л. Сафоновдун (2021-ж.), Е. Синдяшкинанын (2023-ж.), О. В. Синявскаянын (2021), А. К. Соловьевдун (2021-ж.), И. В. Терентьеванын (2018-ж.), К. В. Швандардын (2021-ж) эмгектеринде чагылдырылган. Кыргыз Республикасында бул көйгөйдүн ар түрдүү аспектиери Р. Э. Асизбаевдин (2015-ж.), Д. Жапарованын (2022-ж.), Ж. Нурмукамбетовдун жана Ж. Молдакуновдун (2020-ж.), Т. К. Камчыбековдун, К. А. Атышовдун жана Бакас уулу Б. (2019-ж.), А. А. Саякбаеванын (2020-ж.), эмгектеринде берилген.

Бирок пенсионерлер системаны реформалоо көйгөйлөрүн камтыган көпчүлүк эмгектерде маселелер анын айрым компоненттеринин алкагында гана кароо менен чектелет, мында пенсионерлер системанын натыйжалуулугун жана финансылык туруктуулугун негиздөөдө негизги көңүл пенсия курагын жогорулатуу, камсыздандыруу төгүмдөрүн көбөйтүү жана анын топтолгон бөлүгүн өнүктүрүү маселелерин чечүүгө бурулат. Пенсионерлер системаны өнүктүрүү Кыргыз Республикасын туруктуу өнүктүрүүнүн стратегиялык максаттарына таандык экендигин эске алуу менен пенсионерлер системанын натыйжалуулугун жана балансын жогорулатуу, мамлекеттик социалдык камсыздандыруунун тарифтик саясатын өркүндөтүү, өлкөнүн эмгекке жарамдуу калкын камсыздандыруу төгүмдөрү менен кыйла толук камтуу жана пенсионерлер фонддун төгүмдөрүнүн оптималдуу катышына жетишүү, пенсионерлер фонддун кирешелерин бөлүштүрүүнү жакшыртуу маселелерин кароо, пенсионерлер кызмат көрсөтүүнүн санариптик жана инновациялык ыкмаларын киргизүү максатка ылайыктуу болот, бул жагдай көйгөйдү изилдөөнү актуалдуу кылат. Пенсионерлер системаны натыйжалуу өнүктүрүү проблемасынын актуалдуулугу жана анын туруктуу өнүгүүсүндөгү жагымсыз факторлордун ролунун жогорулашынын шартында аны өркүндөтүүнүн теориялык жана практикалык негиздеринин

жетишсиз изилдениши диссертациянын темасын, анын максатын жана илимий милдеттерин тандоону аныктайт.

Диссертациянын темасынын артыкчылыктуу илимий багыттар, негизги илимий программалар (долбоорлор), билим берүү жана илимий мекемелер тарабынан аткарылуучу ири илимий иштер менен байланышы. Диссертациянын темасы 2018-2040-жылдарга Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясына, ошондой эле Кыргыз Республикасынын туруктуу пенсиялык системасынын “Келечек булагы” стратегиясына байланыштуу.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Изилдөөнүн максаты - Кыргыз Республикасынын пенсиялык системасын экономикалык жана социалдык реформаларды тереңдетүү шартында тең салмактуу өнүктүрүүнүн теориялык жана методологиялык ыкмаларын жана механизмдерин негиздөө болуп саналат.

Бул максатка жетүү үчүн төмөнкү милдеттер аныкталган:

1. Пенсиялык системаны өнүктүрүүнүн теориялык негиздерин жана механизмдерин негиздоо.
2. Пенсиялык системанын натыйжалуулугун жана финансылык туруктуулугун баалоого методологиялык жана методикалык мамилени өркүндөтүү.
3. Реформанын багыттарына, трансформация факторлоруна жана өлкөнүн пенсиялык системасынын натыйжалуулугуна баа берүү.
4. Пенсиялык системанын бөлүштүрүүчү-тилектештик компонентинин өнүгүүсүнүн өзгөчөлүктөрүн жана маанисин аныктоо.
5. Пенсиялык системанын топтоо бөлүгүн өнүктүрүүнүн структурасын жана натыйжалуулугун аныктоо.
6. Пенсиялык системаны болжолдоонун математикалык-статистикалык жана эконометрикалык моделин иштеп чыгуу.
7. Пенсиялык системаны өнүктүрүүнүн жана реформалоонун перспективаларын негиздөө.
8. Финансылык туруктуулукту жана пенсиялык системаны санариптештирүүнү камсыз кылуу боюнча чараларды жана механизмдерди негиздөө.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы пенсиялык системанын тең салмактуу өнүгүшүнүн жана финансылык туруктуулугун жогорулатуунун теориялык жана методологиялык негиздерин жана механизмдерин системалаштырууда жана негиздөөдө жатат.

Иштин илимий жаңылыгы төмөнкү жоболордо берилген:

- Пенсиялык системаны өнүктүрүүнүн өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен илимий ыкмалар системалаштырылды, пенсиялык системанын маңызы такталды, аны тең салмактуу өнүктүрүүнүн механизмдери жана факторлору аныкталды.
- Пенсиялык реформалардын натыйжалуулугун баалоо жана алардын финансылык туруктуулугуна таасир этүүчү негизги көйгөйлөрдү аныктоо үчүн

өнүгүү шарттары бирдей болгон Борбордук Азия өлкөлөрүнүн пенсиялык системаларына салыштырмалуу баа берүүнүн методологиясы өркүндөтүлдү, көп компоненттүү пенсиялык системалардын натыйжалуулугун жана финансылык туруктуулугун баалоого методологиялык мамилелер системалаштырылды.

– Демографиялык жана макроэкономикалык өнүгүүгө баа берүүнүн негизинде үч тепкичтүү пенсиялык системаны трансформациялоонун жана өнүктүрүүнүн өзгөчөлүктөрү аныкталды, пенсиялык системанын натыйжалуулугу тилектештик-бөлүштүрүү компонентин өнүктүрүүдөн, тарифтик саясатты шайкеш өзгөртүүдөн, өлкөнүн иш менен камсыз болгон калкын социалдык камсыздандыруу системасы менен толук камтуудан, ошондой эле пенсиялык камсыздоо тутумунун тендешсиздигин жоюудан көз каранды экендиги белгиленди.

– Камсыздандыруу принциптеринин жана топтолгон компонентинин тездетилген өсүшү менен бөлүштүрүүчү-тилектештик пенсиялык системанын маанилүүлүгүн кайра түзүү жана күчөтүү тенденциялары аныкталды, бул пенсиялык системаны калыптандыруунун жана өнүктүрүүнүн мамлекеттик жана рыноктук механизмдеринин тең салмактуулугунун өсүшүн көрсөтүп турат.

– Өлкөнүн пенсиялык системасынын топтоо бөлүгүнүн киреше бөлүгүндөгү түзүмдүк өзгөртүүлөр негизделди, ал пенсиялык топтоолорду натыйжалуу ички инвестициялык ресурска айландыруу жана инвестициялык ишмердиктен түшкөн кирешелердин көлөмүн жана үлүшүн ырааттуу көбөйтүүдөн көрүнөт, бул жагдай өлкөдө мамлекеттик пенсиялык фонддун ишинин белгилүү бир натыйжалуулугун көрсөтүп турат.

– Өлкөнүн пенсиялык системасын өнүктүрүүнүн спецификалык өзгөчөлүктөрүн эске алып аны 2035-жылга чейин болжолдоо үчүн тийиштүү максаттуу көрсөткүчтөр менен математикалык-статистикалык жана эконометрикалык модель иштелип чыкты, ага жетишүү бул системаны андан ары туруктуу өнүктүрүү механизмдерин реформалоо жана өркүндөтүү зарылчылыгы менен шартталган.

– Төрт компоненттүү пенсиялык системага өтүүнүн багыттары жана механизмдери базалык компоненттин (мамлекеттик кепилдиктер жана колдоо), биринчи компоненттин - камсыздандыруу компоненти (камсыздандыруу 1 жана 2-бөлүктөрдүн айкалышы), экинчи компоненттин - топтолгон системанын милдеттүү бөлүгү (инвестициялык салымдарды диверсификациялоо), үчүнчү компоненттин - ыктыярдуу фондду өнүктүрүүнүн кошумча стимулдаштыруу жана жөнгө салуу бөлүгүнүн тең салмактуу айкалышынын негизинде иштелип чыккан.

– Пенсиялык системанын топтолуучу (милдеттүү жана ыктыярдуу) компонентин акырындык менен өнүктүрүү, камсыздандыруу принциптерин жана тарифтерин өркүндөтүү, пенсиялык кызмат көрсөтүүлөрдү санариптештирүүнү ишке ашыруу жана кеңейтүү менен улуттук пенсиялык системада түзүмдүк реформалардын негизинде анын финансылык туруктуулугун жогорулатуу боюнча сунуштар негизделген.

Диссертациялык изилдөөнүн практикалык мааниси. Пенсиялык системанын бардык компоненттерин тең салмактуу өнүктүрүүнүн негизинде автор тарабынан иштелип чыккан пенсиялык камсыздоону модернизациялоонун багыттары, мамлекеттик социалдык камсыздандыруунун тарифтик саясатын өркүндөтүү боюнча сунуштар, пенсиялык кызмат көрсөтүүлөрдү санариптештирүүнү киргизүүнүн жана кеңейтүүнүн негизинде пенсиялык системаны башкарууну өркүндөтүү боюнча чаралар Кыргыз Республикасынын Пенсиялык камсыздандыруу системасынын “Келечек булагы” Стратегиясын иштеп чыгууда Кыргыз Республикасынын Социалдык фонду тарабынан пайдаланылган. Диссертацияда иштелип чыккан теориялык жана методологиялык ыкмалар, камсыздандыруу механизмдерин өркүндөтүү боюнча сунуштар Кыргыз Республикасынын Социалдык фонду тарабынан өлкөдөгү пенсиялык системанын финансылык туруктуулугун жогорулатуу боюнча мамлекеттик программаларды иштеп чыгуу үчүн концептуалдык негиз катары да колдонулушу мүмкүн.

Алынган изилдөөлөрдүн натыйжаларынын экономикалык мааниси. Бул диссертация Кыргыз Республикасынын пенсиялык системасын өнүктүрүү жана финансылык туруктуулукту камсыз кылуу проблемасын комплекстүү түрдө биринчи жолу изилдөө болуп саналат. Диссертацияда өлкөнүн эмгекке жарамдуу калкын социалдык камсыздандыруу менен толук камтууга, пенсиялык кирешени бөлүштүрүүдө социалдык адилеттүүлүктү камсыз кылууга жана пенсия курагындагы адамдарды тиешелүү социалдык коргоого көмөктөшүүчү өлкөнүн көп баскычтуу пенсиялык системасынын тең салмактуу өнүгүшүн камсыз кылуу боюнча илимий-практикалык ыкмалар кеңейтилген. Иштелип чыккан илимий-методикалык жана практикалык сунуштар өлкөнүн калкын социалдык жактан коргоонун жана пенсиялык камсыздоонун мамлекеттик стратегияларын жана программаларын иштеп чыгуу үчүн негиз боло алат.

Коргоо үчүн берилген диссертациянын негизги жоболору:

- Социалдык коргоо системасындагы пенсиялык камсыздоонун ролуна жана маанилүүлүгүнө таянып, тилектештик-бөлүштүрүү компоненти (пенсиянын базалык бөлүгү, пенсиянын биринчи жана экинчи камсыздандыруу бөлүктөрү), милдеттүү топтолуучу компонент (уюшкан сектордо иштегендер үчүн) жана ыктыярдуу жеке каржылоо компоненти (ыктыярдуу жеке каражат) камтылган көп баскычтуу пенсиялык системанын тең салмактуу өнүгүшүнүн автордук чечмелөөсү негизделген.
- Кыргызстандын пенсиялык системаларына демографиялык шарттары бирдей экономиканын формалдуу эмес секторунда жумуштуулуктун жогорку деңгээли бар Борбордук Азия өлкөлөрү менен салыштырмалуу баалоо жүргүзүүнүн өркүндөтүлгөн методологиясын, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитетинин колдонуудагы методологиялык жоболорун, финансылык абалды баалоонун актуардык ыкмаларын жана параметрдик көрсөткүчтөрдү баалоо ыкмаларын колдонуунун

негизинде пенсиялык системанын натыйжалуулугун жана финансылык туруктуулугун баалоого үч деңгээлдүү методологиялык мамилени сунуштады.

– Өлкөнүн үч деңгээлдүү пенсиялык системасын өнүктүрүүнүн тенденцияларына жана структуралык жылыштарына макроэкономикалык жана демографиялык шарттардын таасирин эске алуу менен баа берүү.

– Республикада пенсиялык системаны калыптандыруунун жана өнүктүрүүнүн мамлекеттик жана рыноктук механизмдерин өркүндөтүү, инвестицияларды башкарууну жана диверсификациялоону өркүндөтүү жана пенсиялык фонддордун туруктуулугун камсыз кылуу үчүн камтууну кеңейтүү боюнча потенциалдуу мүмкүнчүлүктөрдү көрсөтүү менен өлкөнүн бөлүштүрүүчү-практикалык пенсиялык системасына комплекстүү баа берүү.

– Пенсиялык системаны тиешелүү мамлекеттик жөнгө салуунун жана колдоонун негизинде анын топтолуучу компонентинин түзүмүн жана механизмдерин өркүндөтүү үчүн потенциалдуу мүмкүнчүлүктөрдү баалоо.

– Пенсиялык системаны болжолдоонун математикалык-статистикалык жана эконометрикалык моделдерин иштеп чыгуу, аларды ишке ашырууда тиешелүү реформаларды жүргүзүү жана аны туруктуу өнүктүрүүнүн механизмдерин өркүндөтүү.

– Социалдык камсыздандыруунун тарифтерин өркүндөтүүнү, экономиканын формалдуу эмес секторун милдеттүү камсыздандыруу системасын кеңейтүүнү, топтоо системасынын инвестициялык жагымдуулугун жогорулатууну караган базалык, камсыздандыруу, милдеттүү жана ыктыярдуу топтоо компоненттерин бөлүштүрүү менен төрт компоненттүү пенсиялык системаны өнүктүрүү боюнча иш-чараларды сунуштоо.

– Пенсиялык системанын топтоо бөлүгүн өнүктүрүүгө дем берүү, пенсиялык топтоолордун инвестициялык куржунун олуттуу диверсификациялоо жана пенсиялык кызмат көрсөтүүлөрдү санариптештирүү багытында пенсиялык системанын финансылык туруктуулугун камсыздоо механизмдерин өркүндөтүү боюнча сунуштар.

Изденип алуучунун жеке салымы. Автор тарабынан үч тепкичтүү пенсиялык системаны өнүктүрүүнүн жана натыйжалуулугун жогорулатуунун теориялык жана методологиялык негиздери такталган жана өркүндөтүлгөн. Экономикалык жана демографиялык шарттардын таасирин эске алуу менен өлкөнүн пенсиялык системасын тең салмактуу өнүктүрүүнүн тенденцияларына жана структуралык жылыштарына комплекстүү баа берүү жүргүзүлгөн. Мамлекет кепилдеген пенсиянын өлчөмү менен экономиканын формалдуу эмес секторунда иштеген айрым категориядагы майыштардын камсыздандыруу төгүмдөрүнүн ортосундагы олуттуу айырмачылыктан келип чыккан пенсиялык системанын финансылык туруктуулугун камсыз кылуу көйгөйлөрү аныкталган.

Өркүндөтүлгөн методологиянын негизинде Кыргызстандын пенсиялык системаларына Борбордук Азия өлкөлөрү менен салыштырма баа берүү жүргүзүлгөн. Пенсиялык системанын бардык компоненттерин тең салмактуу өнүктүрүүнүн негизинде пенсиялык камсыздоону модернизациялоо багыттары

иштелип чыккан. Мамлекеттик социалдык камсыздандыруунун тарифтик саясатын өркүндөтүү боюнча сунуштар негизделген. Каржылоочу компонентти өнүктүрүүнү жакшыртуу боюнча чаралар сунушталган.

Изилдөө натыйжаларын текшерүү. Изилдөөнүн негизги жыйынтыктары, корутундулары жана сунуштары эл аралык жана республикалык конференцияларда, калкты социалдык жактан коргоо жана пенсиялык камсыздоо системасын өнүктүрүү боюнча республикалык кеңешмелерде баяндалган.

Диссертациянын басылмаларда толук чагылдырылышы. Диссертациянын темасы боюнча 12 илимий макала, анын ичинде SCOPUS журналдарда 1 макала, Россиянын илимий цитаталар индексинин чет өлкөлүк журналдарында 8 макала, Кыргыз Республикасынын илимий цитаталар индексинде 3 макала жарыяланган. Жалпы эсептегенде -276 упай.

Диссертациянын структурасы жана көлөмү. Диссертация кириш сөздөн, беш бөлүмдөн, корутундудан, практикалык сунуштардан жана 121 аталыштан камтыган адабияттар тизмесинен турат. Диссертациянын толук көлөмү 260 барак, 22 таблицаны жана 18 сүрөттү ичине алат.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүү теманын актуалдуулугун негиздейт, изилдөөнүн максаттарын жана милдеттерин баяндайт, илимий жаңылыгын, практикалык жана экономикалык маанисин ачып берет, коргоого сунушталган негизги жоболорду сунуштайт, анын жыйынтыктарынын басылмаларда чагылдырылышынын сыналышы жана толуктугу көрсөтүлөт.

«Трансформацияланган ааламдашуу шартында пенсиялык системаны өнүктүрүүнүн илимий негиздери» деген биринчи главада пенсиялык системаны өнүктүрүүнүн маңызын жана механизмдерин тактоого теориялык мамилелер негизделген, пенсиялык системаны өнүктүрүүнүн заманбап моделдери жана факторлору, ошондой эле пенсиялык системаларды калыптандыруу жана өнүктүрүү боюнча чет өлкөлүк тажрыйба системалаштырылган.

Заманбап пенсиялык системалардын өнүгүшүнүн негизин түзгөн негизги теориялык окуулар рынок экономикасынын гүлдөшү менен белгиленген XIX–XX кылымдардын аягында пайда болгон. Ошол эле учурда Батыш өлкөлөрүндө социалдык теңсиздиктин жана эмгекке жарамдуу калктын негизги бөлүгүнүн социалдык жактан корголбогондугунун күчөшү А. Смиттин эркин жөнгө салынбаган рынок теориясын кризиске учуратты [Смит, А. Исследования о природе и причинах богатства народов [Электронный ресурс] / А. Смит. – СПб.: Тип. И. И. Глазунова, 1866. – Кн. 1. – 496 с.; Кн. 2. – 612 с.; Кн. 3. – 464 с. - Режим доступа: <http://elibrary.shpl.ru/ru/nodes/97518>]. Буга байланыштуу жаңы макроэкономикалык теориянын негиздөөчүсү Джон Кейнс экономикалык жана социалдык маселелерди чечүүгө мамлекеттин активдүү кийлигишүүсүнүн зарылдыгын негиздеди [Кейнс, Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег [Электронный ресурс]

/Дж М. Кейнс.- М.: Экономика,1978, 157 с. - Режим доступа: <https://crystalbook.ru/wp-content/uploads/2021/05/>].

Бирок экономикалык жана социалдык өнүгүүдө жана мамлекеттик социалдык программаларды иштеп чыгууда мамлекеттик рычагдарды активдүү колдонуу бюджеттик көйгөйлөрдүн курчушуна жана айрым мамлекеттерде бюджеттин тартыштыгына алып келди. Буга байланыштуу жаңы илимий ыкмалар талап кылынды, алар толугу менен жөнгө салынган экономика концепцияларынын ордуна В.Эуккен, М. Фридман, Ф. Хайек негиздөөчүлөрү болгон неолиберализмдин идеяларын үгүттөгөн [Ойкен, В. Основы национальной экономики [Электронный ресурс] / В. Ойкен. -Москва: Директ-Медиа, 2007.-326с.-Режим доступа: URL: <https://biblioclub.ru/index.php?page=book&id>; Аганбегян, А.Г. Две главные макроэкономические теории д. Кейнса и М. Фридмана и их использование в экономической политике крупных стран мира и России [Электронный ресурс] / А. Г. Аганбегян // Проблемы прогнозирования.- 2022, № 5. С.9-19: DOI: 10.47711/0868-6351-194-9-20.-Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/>; Хайек, Ф. Право, законодательство и свобода: Современное понимание либеральных принципов справедливости и политики [Электронный ресурс] / Ф. Хайек.-М.:ИРИСЭН, 2006. 644 с. - Режим доступа: <https://www.klex.ru/1bm2/>]. Кейнсчиликтен айырмаланып, неолиберализмдин өкүлдөрү өздөрүнүн илимий мамилелерин классикалык либерализмдин экономикада гана эмес, ошондой эле социалдык чөйрөдө да экономикалык субъектилерге эң чоң эркиндикти камсыз кылуунун таануу жана камсыз кылуу зарылчылыгы жөнүндөгү идеяларына негиздешкен. Социалдык саясатта алар мамлекеттик пенсиялык системалардын негизги элементи болуп калууга тийиш болгон мамлекеттик эмес пенсиялык системаларды өнүктүрүүнү стимулдаштыруу боюнча чараларды сунушташты. Классикалык либерализмден айырмаланып, неолиберализмдин жактоочулары коомдун социалдык маселелерин чечүүдө мамлекеттик институттардын ролун чектелүү деңгээлде моюнга алышкан.

Кейнсианизмдин негизинде көпчүлүк өнүккөн өлкөлөрдө мамлекеттин пенсиялык системага катышуусунун даражасына жана формаларына илимий көз караштар иштелип чыккан. Белгилей кетсек, азыркы учурда дүйнөнүн көпчүлүк өлкөлөрүндө пенсиялык системалардын өнүгүшү И. П. Самуэльсон тарабынан аныкталган неоклассикалык синтез идеясынын ар кандай версияларына негизделген Самуэльсоном [Золотой юбилей «Экономики» Пола Самуэльсона [Электронный ресурс]// Экономическая история. Обозрение / Под ред. Л. И. Бородкина.- М.,2003. С. 176-181.- Режим доступа: <https://www.hist.msu.ru/Labs/Ecohist/OB9/samuel.htm>]. Бул мамиленин алкагында социалдык чөйрө жана пенсиялык саясат мамлекеттик жөнгө салуунун артыкчылыктуу укугуна айланат, жалпысынан заманбап илимий концепциялар рыноктук жана мамлекеттик жөнгө салуу механизмдеринин айкалышына, ошондой эле бул чөйрөдөгү мамлекеттин ролуна жараша пенсиялык системанын маселелерин козгойт.

Пенсиялык системанын өнүгүшүнө карата мамлекеттин ролу О. Бисмарк менен В. Бевериджин моделдеринде эң кыска жана топтолгон түрдө баса белгиленген [Beveridge Not Bismarck!European Lessons for Men's and Women's Pensions in German [Electronic resource] / Traute meyer.-2014.- <https://library.fes.de/pdf->

<files/id/ipa/10540.pdf>], бул жерде Бисмарк моделинде максималдуу, ал эми Бевериж моделинде минимумга түшүрүлгөн.

КМШ өлкөлөрүндө пенсиялык системаларды өнүктүрүүгө заманбап илимий мамилелерди талдоо жана баалоо пенсиялык системанын концепцияларында жана аны өнүктүрүүнүн заманбап моделдеринде тактоолорду түзүүгө мүмкүндүк берди. Белгилүү айырмачылыктарга карабастан, аларда илимий мамилелер пенсиялык системанын негизин пенсионерлердин жашоо деңгээлинин жогорку деңгээлин камсыз кылуу үчүн зарыл финансылык ресурстарды түзүүгө жана социалдык кызматтарды көрсөтүүгө багытталган экономикалык мамилелер түзөт [Гумар, Н. А. Теоретические основы пенсионного обеспечения населения и виды пенсионных систем [Электронный ресурс]/ Н. А. Гумар, С. К. Есетова, Ш. Е. Тажмуратов // Образование и право. - 2021, № 10. С. 119–130. DOI: 10.24412/20761503202110119130. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/>]. Көрсөтүлгөн экономикалык мамилелер мамлекет тарабынан пенсионерлерди пенсия менен камсыз кылууну жакшыртууга көмөктөшүүчү укуктук, экономикалык жана уюштуруучулук институттарды жана ченемдерди уюштуруу аркылуу ишке ашырылат, алардын жыйындысы пенсиялык системаларды калыптандыруу жана өнүктүрүү үчүн негиз болуп эсептелет. Ошентип, мамлекет пенсиялык камсыздоону өркүндөтүү максатында тиешелүү пенсиялык системаны түзөт, анын негизин жумуш менен камсыз болгон калктын бүткүл катмарын социалдык камсыздандыруу системасына тартуу, рыноктук жана мамлекеттик жөнгө салуунун механизмдери, пенсия курагына жеткенде калктын натыйжалуу корголушун камсыз кылуу жана адилеттүү пенсияларды белгилөө түзөт.

Каржылоо таянымына жараша пенсиялык системалар бөлүштүрүүчү (же тилектештик), топтолуучу жана аралаш болуп бөлүнөт [Колесов, А. А. Сравнительный анализ типов пенсионных систем [Электронный ресурс] / А. А. Колесов // Проблемы развития территории. -2024, Т. 28. № 3. С. 119–135. DOI: 10.15838/ptd.2024.3.131.8.- Режим доступа: <http://pdt.vscs.ac.ru/article/29975/full>]. Бөлүштүрүүчү пенсиялык системаларда пенсия бөлүштүрүү механизмдери аркылуу - эмгекке жарамдуу калктын камсыздандыруу төгүмдөрү аркылуу камсыздалат, ал ар кандай муундагы кызматкерлердин тилектештик принцибине негизделген, мында мамлекет төлөмдөрдүн жана төгүмдөрдүн минималдуу жана максималдуу чегин белгилейт жана пенсиянын базалык (минималдуу) деңгээлине кепилдик берет, 1.1 - таблицадагы маалыматтар.

Бөлүштүрүүчү пенсиялык система бир катар артыкчылыктарга ээ, алар: өлкөнүн ичиндеги инфляциянын деңгээлинен жана инвестициялык активдүүлүктүн деңгээлинен көз карандысыздык, уюштуруунун жөнөкөйлүгү, башкаруунун төмөн чыгымдары жана мамлекет тарабынан кепилдиктер болуп саналат. Бирок анын негизги кемчилиги - демографиялык өзгөрүүлөргө, калктын картаюусунун табигый процесстерине жана ошого жараша эмгекке жарамдуу калкка демографиялык жүктөмдүн өсүшүнө алсыздыгы болуп эсептелет.

1.1- таблица. Пенсиялык системалардын негизги көрсөткүчтөрү

	Бөлүштүрүүчү пенсиялык система	Топтолуучу пенсиялык система
Артыкчылыктары	<ul style="list-style-type: none"> - инфляциянын деңгээлинен жана инвестициялык активдүүлүктүн деңгээлинен көз карандысыздык, - уюштуруунун жөнөкөйлүгү, - башкаруунун төмөн чыгымдары - мамлекет тарабынан кепилдиктер 	<ul style="list-style-type: none"> - демографиялык көйгөйлөрдөн көз карандысыздык - олуттуу финансылык ресурстарды топтоо мүмкүнчүлүгү - пенсиялык камсыздандырууда адилеттүүлүктү камсыз кылуу
Кемчиликтери	<ul style="list-style-type: none"> - демографиялык өзгөрүүлөргө аярлуу болушу (бааргерлердин санынын өсүшү, эмгекке жарамдуу калктын азайышы) - эмгекке жарамдуу калктын жалпы кирешесинен көз карандылыгы 	<ul style="list-style-type: none"> - экономикалык факторлордун таасири - калктын кирешесинин төмөндүгүнөн жана финансылык рыноктун өнүкпөгөндүгүнөн натыйжасыздыгы

Булак: Автор тарабынан түзүлгөн

Топтолуучу пенсиялык система рыноктук механизмдерди киргизүүгө жана өнүктүрүүгө - потенциалдуу бааргерлерге (пенсионерлерге) пенсиялык куракка жеткенде пайыздар чегерилген пенсиялык фонддордогу жеке эсептерде камсыздандыруу төгүмдөрүнүн бир бөлүгүн топтоо мүмкүнчүлүгүн камсыз кылууга негизделген. Топтолуучу пенсиялык системанын артыкчылыктары анын демографиялык маселелерден көз карандысыздыгы, коммерциялык долбоорлорго инвестициялоо үчүн олуттуу финансылык ресурстарды топтоо мүмкүнчүлүгү жана пенсиялык камсыздандыруу процессинде адилеттүүлүктү камсыз кылуу болуп саналат. Бирок, бул система экономикалык факторлордун, атап айтканда, финансылык жана экономикалык кризистердин таасирине көбүрөөк дуушар болот. Сактоо моделин ишке ашыруу үчүн мамлекетте өнүккөн каржы рыногу жана пенсиялык топтоолордун коопсуздугуна мамлекеттик көзөмөл системасы болушу зарыл, ошондой эле калктын кирешесинин деңгээли да маанилүү фактор болуп саналат.

Кемчиликтеринен улам бөлүштүрүүчү жана топтоочу пенсиялык системалар таза түрүндө сейрек колдонулат. Бөлүштүрүү жана сактоо тутумдарынын элементтерин бириктирип, алардын бири басымдуулук кылган аралаш система кеңири таралган. Бул система негизинен экономикалык жактан активдүү калкты камсыздандыруунун, пенсиялык төлөмдөрдү каржылоонун (камсыздандырылган адамдын жана анын иш берүүчүнүн төгүмдөрүнүн эсебинен) жана төлөмдөрдүн өлчөмүн жеке адамдардын эмгек стажына жана мурунку кирешесине байланыштыруунун принциптерине негизделген [Антропов, В. В. Системы пенсионного обеспечения в странах Европейского союза [Электронный ресурс] / В. В. Антропов // Бухгалтерский учет в бюджетных и некоммерческих организациях.- 2005, № 11 (131). С. 36–44. - Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n>]. Эл аралык уюмдар (Дүйнөлүк банк, Еврокомиссия ж.б.) аралаш пенсиялык системаны заманбап шарттарда эң оптималдуу вариант деп эсептешет, ал ар кандай пропорцияларда

бөлүштүрүү жана топтоо системаларынын элементтерин айкалыштыруу аркылуу белгилүү бир өлкөнүн өнүгүүсүнүн учурдагы жана болжолдонгон экономикалык жана демографиялык мүнөздөмөлөрүнө ылайык пенсиялык камсыздоону түзүүгө мүмкүндүк берет [Хольцман, Р. Обеспеченная старость в XXI веке: Пенсионные системы и реформы в международной перспективе [Электронный ресурс] / Р. Хольцман, Р. Хинц. – 2005, Международный банк реконструкции и развития / Всемирный Банк, USA.- Режим доступа: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/933111517989785303/text/32672-v2-RUSSIAN-Executive-summary-OLD-AG-4-PUBLIC.txt>].

Трансформацияланган ааламдашуу, региондоштуруу жана дүйнөлүк экономикалык системадагы өзгөрүүлөр, демографиялык жана миграциялык тобокелдиктер дагы глобалдык чакырыктарга шайкеш пенсиялык системаларды реформалоо жана калыптандыруу зарылдыгын аныктайт. Өнүккөн өлкөлөрдө заманбап пенсиялык системалардын калыптанышы жарандарды пенсия менен камсыз кылуунун оордук борборун мамлекеттен жеке деңгээлге акырындык менен жылдыруу менен мүнөздөлөт [Кузнецова, Н. П. Роль накопительной компоненты в пенсионных реформах в странах Европы и в России [Электронный ресурс] / Н. П. Кузнецова, Ж. В. Писаренко // Проблемы современной экономики. -2016, №1 (57). - Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/>]. Биз пенсиялык саясат жарандардын мамлекеттик милдеттүү жана ыктыярдуу (топтолуучу) пенсиялык системасынын алкагында эмгек ишмердүүлүгү жана карылык мезгилиндеги кирешелерин тең салмактуу кайра бөлүштүрүүгө, ошондой эле пенсионерлердин бакубаттуулугун жогорулатуу үчүн пенсиялык реформаларды ишке ашырууга багытталышы керек деген мамилени карманабыз [Дятлов, С. А. Трансформация пенсионных систем стран Евразийского экономического союза [Электронный ресурс] / С. А. Дятлов, Г. Ф. Фейгин, Л. Ф. Лебедева // Экономика региона. 2017. — Т. 13, вып. 4. — С. 1151-1163 doi 10.17059/2017-4-14.- Режим доступа: https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/91386/1/2017_13_4_014.pdf].

Мындай шарттарда пенсиялык кирешени көбөйтүүгө, пенсия менен камсыз кылууну жана пенсионерлерди социалдык жактан коргоону жакшыртууга багытталган пенсиялык системаны андан ары реформалоо маанилүү. Пенсиялык системаларды калыптандыруу экономикалык өнүгүүнүн моделдери менен ажырагыс байланыштуу жана алар менен шартталган. Өнүккөн өлкөлөрдө пенсиялык системаларды классификациялоо экономикалык өнүгүүнүн англосаксондук (либералдык – Улуу Британия, АКШ) жана континенттик (консервативдик – Германия, Франция ж. б.) моделдеринин институттук айырмачылыктары көз карашынан жүргүзүлөт. Пенсиялык системаны тандоо пенсиялык системаны рынок менен мамлекеттик жөнгө салуунун ортосундагы өз ара байланыштан көз каранды.

Буга байланыштуу өнүккөн өлкөлөрдө колдонулган континенттик пенсиялык системалардын бөлүштүрүүчү-тилектештик компоненттерин жана англосаксондук пенсиялык системалардын топтоо компоненттерин бириктирген пенсиялык системалардын аралаш моделдерин иштеп чыгуу максатка ылайыктуу болуп саналат. Бул мамилеге таянып, Кыргызстанда пенсиялык системаны реформалоонун жана анын туруктуулугун жогорулатуунун келечегин пенсиялык системанын мамлекеттик (бөлүштүрүүчү) жана мамлекеттик эмес

(топтоочу) бөлүктөрүнүн ортосундагы өз ара мамилелерди жакшыртуу контекстинде да кароо керек деп эсептейбиз. Буга байланыштуу биз пенсиялык системанын топтолгон бөлүгүн жеңилдетилген өнүктүрүүнүн пайдасына бөлүштүрүү бөлүгүнөн баш тартуу боюнча сунуштарга макул эмеспиз. Биздин оюбузча, маселенин мындай аныкталышы Кыргызстанда пенсиялык системаны өнүктүрүү үчүн эртелик кылат. Кыргызстандын демографиялык жана социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн өзгөчөлүктөрү жакынкы жана орто мөөнөттүү келечекте бөлүштүрүүдөн топтолмо пенсиялык системага толук өтүүнү ишке ашыруу мүмкүн эместигин аныктайт. Мына ушуга байланыштуу биз көрсөткөн пенсиялык системанын компоненттерин мындан ары жакшыртуу жана салмактуу өнүктүрүү жөнүндө гана сөз кылуу керек.

«Пенсиялык системанын өнүгүшүн изилдөөнүн методологиялык мамилелери» деген экинчи главада Борбордук Азия өлкөлөрүнүн пенсиялык системаларына салыштырма талдоо, анын ичинде негизги жетишкендиктер жана негизги көйгөйлөр, ошондой эле пенсиялык системалардын натыйжалуулугун жана туруктуулугун баалоонун өркүндөтүлгөн методологиясы берилди.

Изилдөөнүн объектиси Кыргыз Республикасынын пенсиялык системасын өнүктүрүүдөгү жана натыйжалуулугун жогорулатуудагы структуралык жылыштар болуп саналат.

Изилдөөнүн предмети пенсиялык системанын тең салмактуу өнүгүшүнүн жана финансылык туруктуулугун жогорулатуунун бөлүштүрүүчү-тилектештик жана топтоо механизмдерин өркүндөтүү жана өнүктүрүү болуп эсептелет.

Пенсиялык системаны изилдөөнүн методологиясы 1-главада баяндалган тиешелүү илимий мамилелердин теорияларына жана өнүгүшүнө негизделген. Өнүккөн өлкөлөрдө пенсиялык системаларды тутмдаштыруу боюнча изилдөөлөр көрсөткөндөй, алардын көбү жагымсыз демографиялык жана экономикалык факторлорго жараша алардын финансылык туруктуулугун камсыз кылуу зарылчылыгы менен мүнөздөлөт. Борбордук Азия (БА) өлкөлөрү - Казакстан, Өзбекстан, Түркмөнстан, Кыргызстан жана Тажикстан өнүккөн өлкөлөрдөн айырмаланып, демографиялык өнүгүүнүн жалпы жогорку темптери, формалдуу эмес жумуштуулуктун жогорку деңгээли жана экономикалык өнүгүүнүн орточо темптери менен мүнөздөлөт жана муну эске алуу менен советтик типтеги бөлүштүрүүчү-күрөө пенсиялык системасын реформалоо жүргүзүлдү.

Ушуга байланыштуу ар бир өлкөдөгү демографиялык жылыштарды, калктын карылыгын жана финансылык туруктуулугун эске алуу менен Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү пенсиялык реформаларга деталдуу талдоо жүргүзүү өзгөчө мааниге ээ. Казакстан, Өзбекстан, Түркмөнстан, Кыргызстан жана Тажикстандын пенсиялык системаларын салыштыруу пенсиялык системаны өркүндөтүү боюнча ийгиликтерди, тобокелдиктерди жана келечектүү стратегияларды аныктоого жардам берет.

Изилдөөнүн максаты - финансылык туруктуулугун жана улгайган адамдарды социалдык жактан коргоону камсыз кылуу үчүн Борбордук Азия

өлкөлөрүнүн пенсиялык системаларын жакшыртуунун натыйжалуу механизмдерин аныктоо болуп саналат. Изилдөөдө илимий билимдердин төмөнкүдөй негизги методдору: пенсиялык системалардын структурасын компоненттерге бөлүүгө жана андан кийин жалпы тенденцияларды жана айырмачылыктарды аныктоо үчүн алынган маалыматтарды жалпылоого мүмкүндүк берген анализ жана синтез; конкреттүү маалыматтардын негизинде жалпы корутундуларды түзүү үчүн, ошондой эле пенсиялык системаны өркүндөтүү боюнча сунуштарды логикалык жактан негиздөө үчүн колдонулган абстракттуу-логикалык, индукция жана дедукция; макроэкономикалык, демографиялык жана институционалдык өнүгүүнүн бирдей шарттары бар мамлекеттердин пенсиялык системаларынын жалпы жана айырмалоочу белгилерин аныктоого, ошондой эле ар кандай социалдык-экономикалык шарттарда реформалардын натыйжалуулугун баалоого мүмкүндүк берген салыштырма метод; - пенсиялык системаны өнүктүрүүнүн болжолун иштеп чыгуу жана перспективаларын негиздөө үчүн экономикалык-статистикалык, эконометрикалык метод пайдаланылды.

Талдоо үчүн маалыматтар өкмөттүн расмий отчетторунан, эл аралык уюмдардын басылмаларынан жана өлкө боюнча улуттук агенттиктердин статистикасынан кылдаттык менен чогултулган. Негизги булактарда Бүткүл дүйнөлүк банктын деталдуу, кеңейтилген баяндамалары камтылган [Early Access to Pension Savings: International Experience and Lessons Learnt] [Electronic resource]. - 2019, 15p, The World Bank Group.- Mode of access: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/757001551715193169/pdf/Early-Access-to-Pension-Savings-International-Experience-and-Lessons-Learnt.pdf>] и Азиатского банка развития [Chomik, R, O'Keefe, P , Piggott, J. Pensions and Ageing in Asia: Policy Perspectives [Electronic resource] / ARC Centre of Excellence for Population Ageing Research .-2024,30p.- Mode of access: <https://www.adb.org/sites/default/files/institutional-document/964861/adpr2024bp-pensions-ageing-asia-policy-insights.pdf>]. Чогултулган маалыматтар 2.1 - таблицада көрсөтүлгөндөй, ар бир пенсиялык системанын структуралык элементтерин, кызматкерлердин салымынын деңгээлин, демографиялык схемаларды жана негизги экономикалык көрсөткүчтөрдү, анын ичинде пенсиялык фонддордун натыйжалуулук көрсөткүчтөрүн жана тенденцияларын камтыды.

Изилдөөнүн натыйжалары Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү реформалардын жыйынтыктарын жана пенсиялык системаларынын өзгөчөлүктөрүн так визуалдык салыштырууну камсыз кылат. Казакстан Республикасында жана Өзбекстанда басымдуу түрдө топтолгон пенсиялык система өнүгүп жатат, бул анын финансылык туруктуулугун камсыз кылуу менен бирге уюшулбаган сектордун пенсиялык системага интеграцияланышы үчүн шарттарды түзбөйт. Кыргызстанда жана Түркмөнстанда аралаш пенсия системасы, туруктуу топтоо элементтери бар мамлекет тарабынан колдоого алынган пенсиялык система иштеп жатат. Тажикстанда мамлекеттик бөлүштүрүүчү пенсиялык системанын басымдуу өнүгүүсү уланууда. Ошону менен бирге, пенсиялык системалардагы жогоруда айтылган айырмачылыктарга карабастан, алардын бардыгы өлкөнүн калкынын социалдык камсыздандыруу менен толук камтылышы, пенсиялык

системалардагы актуардык теңдешсиздик, формалдуу эмес экономиканын жогорку үлүшү жана пенсиялык топтоолорду калыптандырууга мигранттардын начар катышуусу менен мүнөздөлөөрүн белгилей кетүү керек.

2.1 - таблица. Борбордук Азиядагы пенсиялык системалардын салыштырма таблицасы

Борбордук Азиядагы пенсиялык системалардын салыштырма таблицасы			Жетишкендиктер	Көйгөйлөр
	Казакстан	Топтоломо	Жекелештирилген пенсиялык төлөмдөр, бюджеттин жүгүн азайтуу	Пенсиялык фонддорго ишенимдин жоктугу, формалдуу эмес секторду камтуунун чектелгендиги
	Өзбекстан	Топтоломо	Турукташтыруу аракеттери, формалдуу эмес секторду жарым-жартылай камтуу	Формалдуу эмес сектордун төгүмдөрүнүн аздыгы, финансылык ресурстардын чектелгендиги
	Түркмөнстан	Аралаш	Топтоо элементтери менен мамлекет тарабынан колдоого алынган туруктуулук	Айкындуулуктун жоктугу, экономикалык обочолонуу
	Кыргызстан	Аралаш	Мамлекеттик жана жеке фонддордун ортосундагы тең салмактуу жүк	Миграциянын жогорку деңгээли, формалдуу эмес сектордун салымы аздыгы
	Тажикстан	Бөлүштүрүү	Учурдагы салымдардын негизинде туруктуу төлөмдөр	Экономикалык туруксуздук, пенсиялык төлөмдөрдүн аздыгы

Булак: Автор тарабынан түзүлгөн

Экономиканын өнүгүү деңгээлине, дүйнөлүк финансы рынокторуна жеткиликтүүлүгүнө жана жергиликтүү институттардын натыйжалуулугуна жараша, жалпысынан Борбордук Азия өлкөлөрүнүн пенсиялык системалары пенсиялык төгүмдөрдүн аздыгы, өнүкпөгөн фискалдык башкаруу жана пенсиялык фонддорду камтууну кеңейтүү жана турукташтыруу үчүн кошумча компоненттери бар мамлекеттик каржылоо моделдерине таянат.

Пенсиялык системанын социалдык-экономикалык натыйжалуулугу анын иштешинин жүрүшүндө бир эле учурда эки максатка жетишүү керек экендигинде турат: бир жагынан пенсионерлерди пенсия менен камсыз кылуунун социалдык алгылыктуу деңгээлине кепилдик берилет, экинчи жагынан, пенсиялык системанын тең салмактуулугу жана узак мөөнөттүү финансылык туруктуулугу камсыз кылынат.

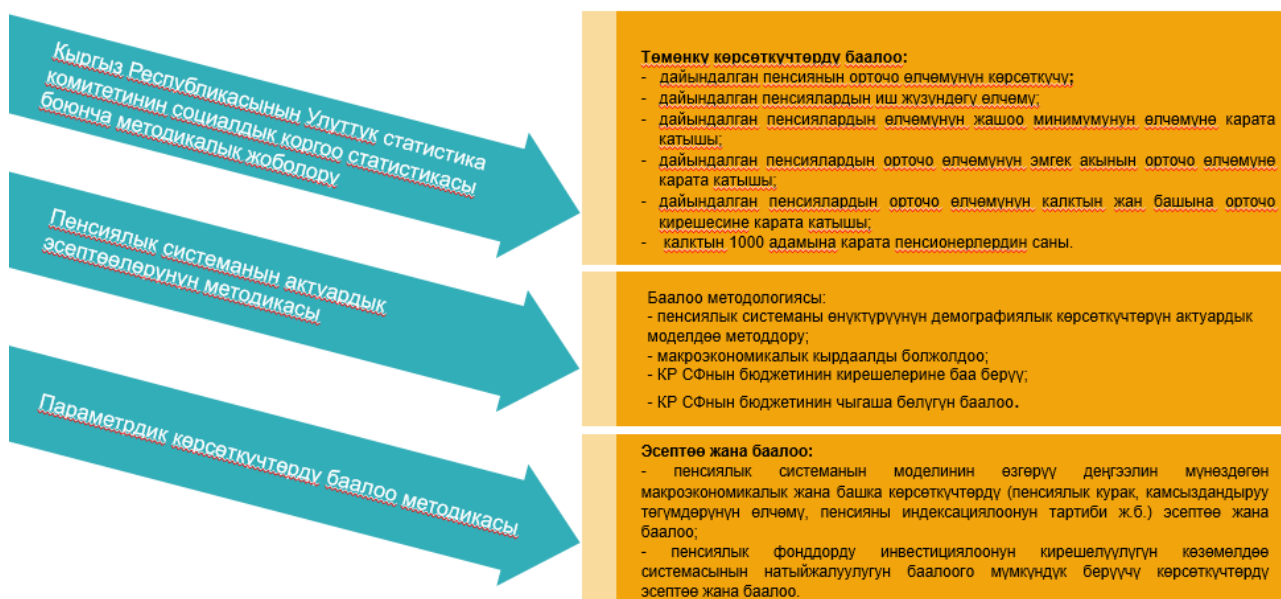
Ошону менен бирге, бүгүнкү күнгө чейин пенсиялык мамилелердин бардык катышуучуларынын балансын эсепке алуу менен улуттук пенсиялык системалардын натыйжалуулугун аныктоонун бирдиктүү мамилелери иштелип чыга электигин белгилей кетүү керек. Чет өлкөлүк пенсиялык системалардын практикасында алардын финансылык туруктуулугун баалоо үчүн кыйла татаал моделдер колдонулат, алар толугу менен спецификалык өзгөчөлүктөргө багытталган жана Кыргызстандын шартында колдонулушу мүмкүн эмес. Мунун баары өлкөнүн пенсиялык системасынын балансын жана финансылык

туруктуулугун баалоо жаатындагы изилдөөлөрдүн актуалдуулугун жана суроо-талаптарын аныктайт. Заманбап макроэкономикалык жана демографиялык көйгөйлөр пенсиялык системалардын финансылык туруктуулугун баалоого жаңы илимий ыкмаларды иштеп чыгууну талап кылат.

Белгилүү болгондой, пенсиялык камсыздоо, милдеттүү социалдык камсыздоо жана кызмат көрсөтүү чөйрөсүнө статистикалык изилдөөнү Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитети жүргүзөт [Постановление Национального статистического комитета Кыргызской Республики от 3 июня 2005г. №14 «Методологические положения по статистике социальной защиты» [Электронный ресурс].- 2005.- Режим доступа: <https://stat.gov.kg> > download > methodology]. Социалдык камсыздандыруу статистикасы боюнча усулдук жоболор пенсиялык камсыздоонун деңгээлин баалоого мүмкүндүк берүүчү негизги түшүнүктөрдү, классификацияларды жана аларга негизделген көрсөткүчтөрдүн системасын аныктайт.

Ушуга байланыштуу, Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитетинин социалдык коргоо статистикасы боюнча колдонуудагы Методикалык жоболору жана милдеттүү пенсиялык камсыздандыруу системасынын финансылык абалын баалоо ыкмаларына арналган, дүйнөнүн өнүккөн өлкөлөрүндө колдонулган пенсиялык системаны өнүктүрүүнүн актуардык модели менен катар, пенсиялык системанын финансылык туруктуулугун баалоо методологиясын да колдонуу зарыл деп эсептейбиз. [Киященко, Т. П. Методические аспекты финансовой устойчивости Пенсионной системы России [Электронный ресурс]/ Т. П. Киященко // Инновационное развитие экономики. - 2019, №4 (52). - С.124-132. - Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=39563279>], 2.2 - таблицада алынган маалыматтар.

2.2 – таблица. Кыргыз Республикасынын пенсиялык системасынын натыйжалуулугун жана финансылык туруктуулугун баалоо методдору

Булак: Автор тарабынан түзүлгөн

Баалоонун маанилүү элементи пенсиялык системанын күтүлүп жаткан натыйжаларынын белгиленген максаттарга шайкештигин баалоонун негизинде актуардык эсептөөлөрдү жүргүзүү болуп саналат. Кыргызстандын пенсиялык системасы принципиялдуу түрдө ар башка элементтерди – базалык, камсыздандыруу жана топтоочу элементтерди камтыгандыктан, актуардык эсептөөлөр пенсиялык системага кирген бардык элементтердин учурдагы абалын жана мүмкүн болгон динамикасын эң туура чагылдырган актуардык моделдин инструменттерине негизделиши керек.

Заманбап макроэкономикалык жана демографиялык көйгөйлөр пенсиялык системалардын финансылык туруктуулугун баалоого жаңы илимий ыкмаларды иштеп чыгууну талап кылат. Ушуга байланыштуу пенсиялык системалардын натыйжалуулугун толук баалоо үчүн ошондой эле параметрдик көрсөткүчтөрдүн негизинде пенсиялык системанын финансылык туруктуулугун баалоо методологиясын; пенсиялык системанын моделинин өзгөрүү деңгээлин мүнөздөгөн макроэкономикалык жана башка көрсөткүчтөрдү (пенсияга чыгуу курагы, камсыздандыруу төгүмдөрүнүн өлчөмү, пенсияны индексациялоонун тартиби ж.б.); пенсиялык фонддорду инвестициялоонун рентабелдүүлүгүн көзөмөлдөө тутумунун натыйжалуулугун баалоого мүмкүндүк берүүчү көрсөткүчтөрдү колдонуу сунушталат, бул Кыргыз Республикасындагы пенсиялык системанын натыйжалуулугун баалоонун үч деңгээлдүү методологиялык системасын сунуштоого мүмкүндүк берет.

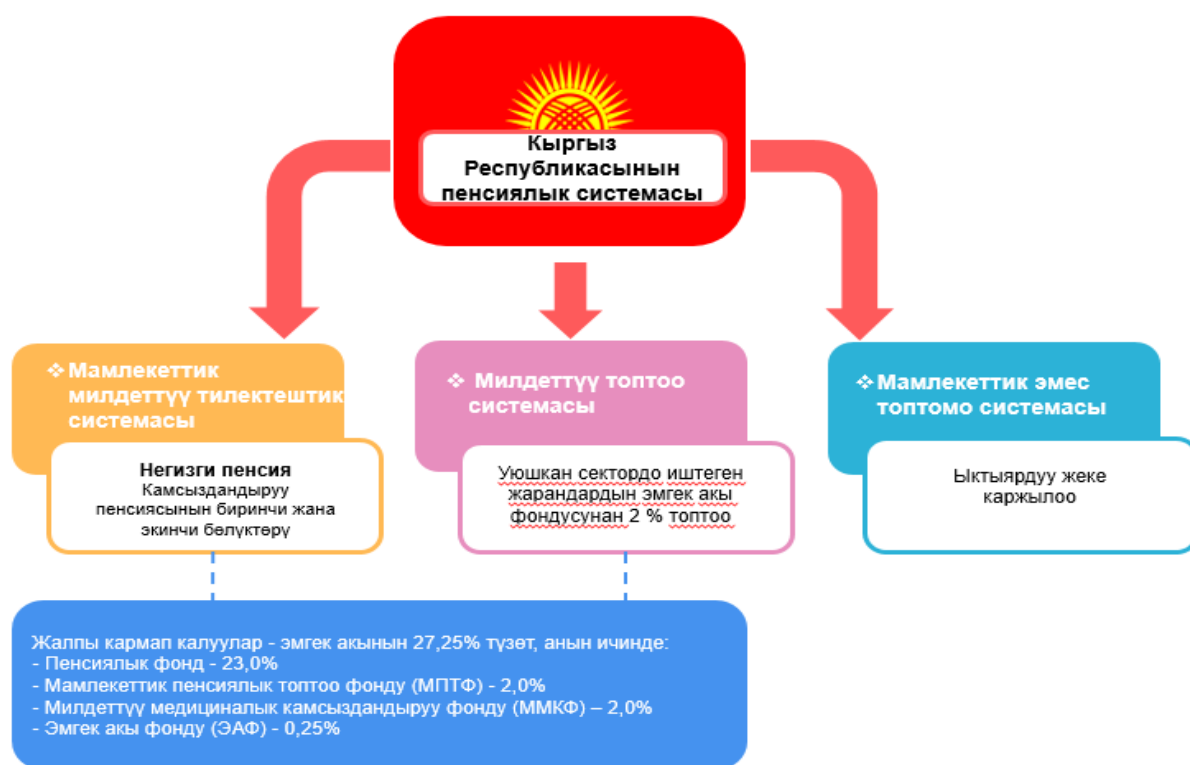
Ошол эле учурда пенсиялык системалардын финансылык туруктуулугун баалоо үчүн биз карап чыккан ыкмалар бөлүштүрүүчү пенсиялык системаларга гана тиешелүү болуп саналат жана пенсиялык системага таасир этүүчү терс демографиялык жана макроэкономикалык факторлорду анча эске албайт. Буга карабастан, алар пенсиялык системанын финансылык туруктуулугун, анын ичинде жогоруда келтирилген көрсөткүчтөрдүн негизинде баалоого мүмкүндүк берет, бул пенсиялык системанын иштөөсүнүн узак мөөнөттүү моделин аныктоого жана заманбап шарттарда орун алган көйгөйлүү маселелерди чечүүгө көмөктөшөт.

“Кыргызстандын пенсиялык системасын трансформациялоонун багыттары жана факторлору” деп аталган үчүнчү главада өлкөдөгү пенсиялык системаны реформалоого жана натыйжалуулугуна баа берилген, пенсиялык системаны трансформациялоонун негизги факторлору катары макроэкономикалык жана демографиялык өнүгүүгө талдоо жүргүзүлгөн.

Реформанын биринчи этабы бөлүштүрүүчү-тилектештик пенсиялык системаны жакшыртууга багытталган. 1996-жылы Кыргыз Республикасынын «Мамлекеттик пенсиялык социалдык камсыздандыруу жөнүндө» О государственном пенсионном социальном страховании» [Закон Кыргызской Республики от 17 июня 1996 года № 20 «О государственном социальном страховании» [Электронный ресурс]. –Режим доступа: <https://cbd.minjust.gov.kg/4-593/edition/1247276/ru->], Мыйзамынын кабыл алынышы чоң мааниге ээ болду, анда камсыздандыруу принциптерине негизделген жаңы пенсиялык система киргизилген.

Кыргызстандын пенсиялык системасында түзүмдүк реформалар 1996-жылы Кыргыз Республикасынын Социалдык фондун түзүү менен башталган. Ушул этапта шарттуу топтоо системасын киргизүү жана пенсияга чыгуу курагын жогорулатуу, жөлөкпулдарды кайра кароо ж.б. боюнча иштер жүргүзүлдү. 2008-жылы пенсиялык камсыздандыруу системасына топтоо компоненти киргизилген [Указ Президента Кыргызской Республики от 24 сентября 2008 года № 339 «Концепция введения накопительной части в пенсионную систему Кыргызской Республики» [Электронный ресурс].- Режим доступа: <https://cbd.minjust.gov.kg/30-19/edition/438258/ru->].

Республикада пенсиялык системаны реформалоонун экинчи этабы социалдык камсыздандыруу принцибин чыңдоо жана бул системанын топтоо бөлүгүн өнүктүрүү менен мүнөздөлөт. Топтолуучу компонентти өнүктүрүү, ошондой эле пенсиянын базалык бөлүгүн каржылоону республикалык бюджетке которуу боюнча чараларды ишке ашыруу, пенсиянын базалык жана камсыздандыруу бөлүктөрүн индексациялоо ж.б. бөлүштүрүүчү пенсиялык системаны аралаш системага трансформациялоого, ошондой эле Кыргызстанда үч тепкичтүү пенсиялык системаны – мамлекеттик тилектештик пенсиялык системаны, милдеттүү топтомо пенсиялык системаны жана мамлекеттик эмес жеке топтомо системаны түзүүгө алып келди.

3.1- сүрөт. Кыргыз Республикасынын пенсиялык системасы

Булак: Автор тарабынан түзүлгөн

Республикада бөлүштүрүүчү, камсыздандыруу жана топтоо компоненттерин өнүктүрүүгө жана өркүндөтүүгө негизделген көп баскычтуу пенсиялык система түзүлгөн жана өнүгүп жатат. Бул төлөмдөрдү ишке ашыруу КМШ жана ЕАЭБ өлкөлөрүндө биринчи көп баскычтуу пенсиялык камсыздоого

жетишүүгө: пенсиянын базалык бөлүгү (камсыздандыруу пенсиясынын жетишсиз деңгээли бар адамдар үчүн мамлекет тарабынан кепилденген пенсиянын базалык деңгээли); пенсиянын камсыздандыруу бөлүгү (шарттуу топтоо тутумунан төлөө) жана пенсиянын топтолгон бөлүгү (топтолуучу компоненттен төлөө) мүмкүндүк берди. Бул көп баскычтуу пенсиялык система өлкөнүн пенсиялык системасын туруктуу өнүктүрүүнүн негизи болуп саналат (3.1 - сүрөт).

2010-2023-жылдар аралыгында республикада пенсиялык системаны жакшыртуу боюнча көрүлгөн чаралардын натыйжасында калкты жана чарбалык субъектилерди социалдык камсыздандыруу менен камтуу боюнча иштер бир кыйла активдештирилди, бул камсыздандыруу төгүмдөрүн көбөйтүүгө алып келди. Социалдык камсыздандыруу менен камтылган эмгекке жарамдуу калк экономикасында иштегендердин саны бул мезгилде 898,0 миң адамдан 1554,0 миң адамга чейин, же 1,73 эсе көбөйдү. Бул процесс 2010-жылдан бери өзгөчө жигердүү болду, республикада иш жүзүндө иштеп жаткан пенсиялык система калыптанды жана зарыл болгон параметрдик реформалар жүргүзүлүп, пенсиялык система калктын кеңири катмары үчүн жеткиликтүү болуп калды. Мунун баары экономиканын уюшкан секторун социалдык камсыздандыруу менен массалык түрдө камтууга алып келди, ал эми негизги бөлүгүн башкаруунун дыйкан (фермердик) сектору жана жеке ишкерлер түзгөн экономиканын формалдуу эмес секторун камтуу да өсүүдө. Натыйжада, көрсөтүлгөн мезгил ичинде камсыздандыруу төгүмдөрүнүн түшүүсү дээрлик 22,0 эсеге көбөйгөн, 3.1- таблицадагы маалыматтар.

3.1 - таблица. Кыргыз Республикасында социалдык камсыздандырууну өнүктүрүү

Корсоткучтор	Ед. изм.	2000ж.	2010ж.	2015ж.	2020 ж.	2023ж.
Жумушчуулардын сааны- бардыгы	мин.адам	898	1163	1380	1306	1554
Анын ичинде;						
чарбалык субъектилерде	мин адам	381	394	379	225	269
бюджеттик уюмдарда	-	273	314	316	332	388
дыйкан чарбаларда	-	224	397	584	454	385
жеке ишкерлерде	-	19,5	56,6	99,9	314	510
Камсыздандыруу төгүмдөрүнүн түшүүсү	млн.сом.	2877	12084	24087	3317 7	63964

Булак: «Кыргыз Республикасында пенсиялык камсыздоону калыптандыруу» жыйнагынын маалыматтарынын негизинде автор тарабынан түзүлгөн. - КР СФ. - Бишкек, 2024. - 95 б.

Пенсиялык системаны реформалоонун натыйжасында пенсиялардын өлчөмүн олуттуу жогорулатууга жетишилди, республика боюнча пенсиянын орточо өлчөмү менен орточо эмгек акынын ортосундагы ажырым кыскарды, пенсиянын орточо өлчөмү пенсионерлер үчүн жашоо минимумунан ашуу

тенденциясы белгиленди, 3.2 - таблицадагы маалыматтар. 2000-жылдан бери республикада орточо пенсия 2015-жылдагы 466 сомдон 4753 сомго жана 2023-жылы 9189 сомго чейин ырааттуу түрдө өскөн, башкача айтканда, бул мезгилдерде алар тиешелүүлүгүнө жараша 10,2 жана 1,9 эсеге өскөн.

3.2 - таблица. Кыргыз Республикасынын пенсиялык системасын өнүктүрүүнүн негизги көрсөткүчтөрү

Көрсөткүчтөр	Өлчөө бирдиктери	2000	2010	2015	2020	2023
Пенсионерлердин саны	миң адам	525.8	528.3	603.2	690.3	768.9
Орточо пенсия	сом	462	2800	4753	5894	9189
Орточо айлык эмгек акы	-	1227	7189	13483	18940	31604
Пенсиялардын орточо айлык эмгек акыга карата катышы	%	37.7	38.9	35.3	31.1	29.1
Пенсионердин жашоо минимуму (ПЖМ)	сом	1014	3932	4637	4785	6816
Пенсиялардын ПЖМга карата катышы	%	45.5	89,0	102.5	123.2	134.8
Пенсиялардын базалык бөлүгү	сом	-	1000	1500	1780	3170

Булак: «Кыргыз Республикасында пенсиялык камсыздоону калыптандыруу» жыйнагынын маалыматтарынын негизинде автор тарабынан түзүлгөн. - КР СФ. - Бишкек, 2024.- 95 б.

Белгилей кетсек, пенсиянын орточо өлчөмүнүн 67,0%дан ашыгы камсыздандыруу бөлүгүнө туура келет. 2015-жылдан бери пенсиянын орточо өлчөмүнүн жогорку өсүш темпинин алкагында ал пенсионерлер үчүн белгиленген жашоо минимумунан ашты. 2023-жылы 134,8% түзгөн. Эгерде 2015-жылы пенсионерлердин 68,6%дан ашыгы орточо деңгээлден төмөн пенсия алыпса, 2023-жылга карата алардын саны 21,7%га кыскарган, бул ата мекендик пенсиялык системаны реформалоонун олуттуу жетишкендиги болуп саналат.

Республикада пенсиялык системанын натыйжалуулугун көрсөткөн негизги көрсөткүчтөрдүн бири – алмаштыруу коэффициенти төмөндөө тенденциясына ээ. Эгерде 2020-жылы республика боюнча алмаштыруу коэффициенти (орточо пенсиянын орточо айлык эмгек акысына карата катышы) 37,7%ды түзсө, 2023-жылга карата эл аралык уюмдар тарабынан белгиленген тиешелүү ченемге - 40,0%га каршы 29,1%га чейин кыскарган. Европанын өнүккөн өлкөлөрүндө пенсия менен эмгек акынын катышы 70,0% түзөөрүн эске алсак, Кыргызстандагы пенсиянын азыркы өлчөмүн оптималдуу деп айтууга болбойт. Ошондой эле Кыргызстан ЕАЭБге мүчө мамлекеттердин ичинен пенсия өлчөмү жагынан эң төмөнкү орунду ээлейт. 2023-жылы республикада пенсиянын өлчөмү 107 АКШ долларын түздү, бул Россия Федерациясындагы деңгээлден 2,1 эсеге, Казакстан Республикасына караганда 1,6 эсеге, Беларусь Республикасына

караганда 2,0 эсеге жана Армения Республикасына караганда 1,2 эсеге аз [Статистический ежегодник Евразийского экономического союза [Электронный ресурс] / ЕЭК ЕАЭС.- М.: ЕЭК 2023.-498с.- Режим доступа: https://eec.eaeunion.org/upload/files/dep_stat/econstat/statpub/Stat_Yearbook_2023.pdf].

Алмаштыруу коэффицентинин төмөндөшү, биздин оюбузча, Кыргыз Республикасынын макроэкономикалык өнүгүүсүнүн ЕАЭБ алкагында салыштырмалуу төмөндүгүнүн кесепети эмес, өлкөдө пенсияларды жогорулатуу жана индексациялоо боюнча көрүлүп жаткан чаралардын натыйжасыздыгы болуп саналат. Республикада калктын жан башына ИДП 2015-2023-жылдар аралыгында 1,70 эсеге өсүшүнө карабастан, ЕАЭБ өлкөлөрүнүн ичинен эң төмөнкү көрсөткүч бойдон калууда. 2023-жылы Кыргызстандын ИДПсы жан башына Россия Федерациясына, Казакстан Республикасына, Беларусь Республикасына жана Арменияга карата 14,1; 14,9; 25,1 жана 24,2%; орточо айлык эмгек акынын катышы 40,6; 45,1; 56,3 жана 52,4%, пенсиянын орточо өлчөмүнө карата катышы 46,5; 63,6; 48,4 жана 83,7% түзгөн [Статистический ежегодник ЕАЭС [Электронный ресурс] /ЕЭК ЕАЭС. - М.: ЕЭК 2023. -498с.- Режим доступа: https://eec.eaeunion.org/upload/files/dep_stat/econstat/statpub/Stat_Yearbook_2023.pdf].

Кыргызстандын макроэкономикалык өнүгүүсүнүн салыштырмалуу төмөндөгөли ошондой эле калктын кирешелеринин жана пенсияларынын салыштырмалуу төмөндүгүнөн да түздөн-түз чагылдырылат.

Пенсиялык системалардын калыптанышы жана өнүгүшү көптөгөн факторлорго көз каранды, алардын негизгилерине демографиялык фактор кирет. ЕАЭБ форматында ага мүчө мамлекеттердин көбү ар кандай деңгээлде калктын табигый өсүшүнүн төмөндөшү, калктын карылыгы жана калктын жалпы санында пенсионерлердин санынын көбөйүшү, жумуш менен камсыз болгондордун жана пенсионерлердин катышынын төмөндөшү менен байланышкан айрым демографиялык көйгөйлөрдү баштан кечирип жатышат, бул пенсиялык чегеримдерди төлөөчүгө жүктөмдүн көбөйүшү менен коштолот. [Дятлов, С. А. Трансформация пенсионных систем стран Евразийского экономического союза [Электронный ресурс] / С. А. Дятлов, Г. Ф. Фейгин, Л. Ф. Лебедева // Экономика региона. 2017. — Т. 13, вып. 4. — С. 1151-1163 doi 10.17059/2017-4-14.- Режим доступа: https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/91386/1/2017_13_4_014.pdf].

Кыргызстанда калктын репродукциясынын салыштырмалуу жогорку темптерине карабастан, өлкөнүн жалпы демографиялык өнүгүүсү дүйнөлүк өнүгүү тенденцияларына туура келе баштады, бул калктын өсүү темпинин төмөндөшүнө жана калктын табигый көбөйүүсүнө, анын картаюусуна, эмгекке жарамдуу калкка демографиялык жүктөмдүн өсүшүнө алып келүүчү тенденцияларда чагылдырылат, 3.3 - таблицадагы маалыматтар.

Демографиялык өнүгүүнүн өзгөчөлүктөрү пенсионерлердин санынын, калктын жалпы санынын жана иш менен камсыз болгон калктын ортосундагы пропорцияларга терс таасирин тийгизет. Республикада пенсионерлердин санынын өсүшүнүн туруктуу тенденциясы байкалууда, ал 1,44 эсеге өстү, бул калктын жалпы санынын жана иш менен камсыз болгон калктын түйшүгүнүн тиешелүүлүгүнө жараша 10,7 жана 21,7%га өсүшү менен коштолот.

3.3 - таблица. Кыргыз Республикасынын негизги демографиялык көрсөткүчтөрү

	Өлчөө бирдиги	2010	2015	2016	2018	2020	2022	2023
Калктын саны	млн. адам	5477	6019	6140	6389	6636	7037	7169
Калктын курамы:								
эмгекке жарамдуу куракка чейин	%	32.3	33.3	33.5	34.2	34.6	34.5	34.1
эмгекке жарамдуу курактагылар	%	61.1	59.5	59,0	57.9	57,0	56.6	56.4
эмгекке жарамдуу курактан кийинкилер	%	6.5	7.0	7.2	7.8	8.2	8.9	9.2
Калктын өсүү темпи	%	1,1	2.1	2.0	2.1	1.7	1.8	1.8
Табигый өсүү (1000 адамга)	адам	20.2	21.6	20.5	21.9	17.9	17.0	16.2
Жашоонун күтүлгөн узактыгы	жыл	69.3	70.6	70.9	71.3	71.7	71.9	72,0
Демографиялык жүктөм коэфф.	адам	636	666	679	743	752	769	801

Булак: Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитетинин маалыматынын негизинде автор тарабынан түзүлгөн: [Электрондук ресурс] / Кыргызстан 2023- сандарда. - Кирүү режими: <https://stat.gov.kg/ru/publications/sbornik-kyrgyzstan-v-cifrah>; Кыргыз Республикасынын демографиялык жылдык китеби, 2023. - Кирүү режими: <https://stat.gov.kg/ru/publications/demograficheskiy-ezhegodnik-kyrgyzskoj-respubliki/>.

Кыргызстан калктын картаюунун босогосунда турат, мунун далили катары 2024-жылдын башына карата өлкөнүн калкынын 5,7%дан ашыгын (же 407,9 миң адам) 65 жаштан жогорку курактагылар түзгөн. Бул көрсөткүч калктын картаюу стадиясында турган ЕАЭБге мүчө башка мамлекеттердин көрсөткүчтөрүнөн (Казакстанда 8,5%, Россия Федерациясында жана Беларуста 16,5%) кыйла төмөн болсо да, бул көрсөткүч калктын карылык процессинин тездешинен да кабар бериши мүмкүн.

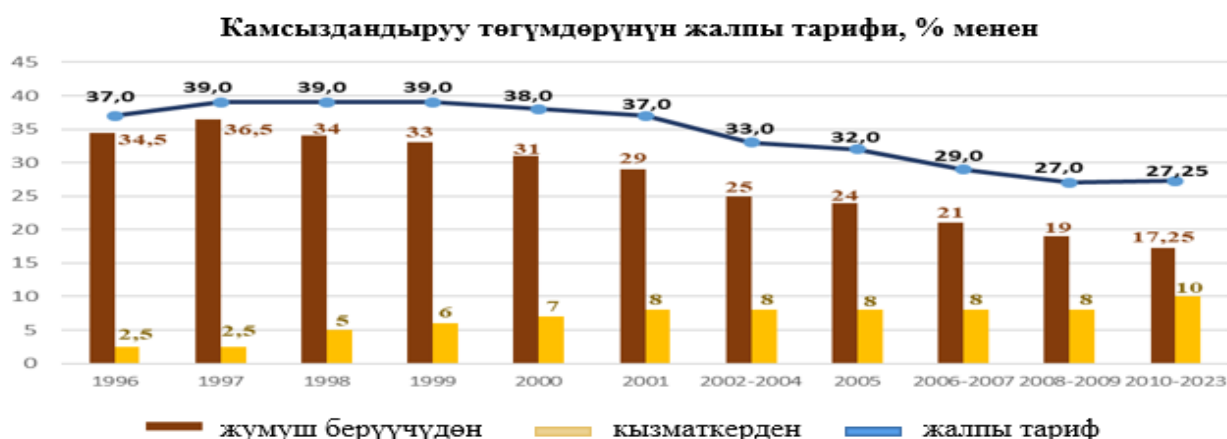
Өлкөнүн ишке орношкон эмгекке жарамдуу жана иштебеген калкынын тең салмаксыз өсүшүнүн тенденциясы объективдүү түрдө демографиялык оорчулуктун андан ары күчөшүнө алып келет, бул мамлекетти камсыздандыруу пенсиясынын жана топтоо коюмдарынын өсүшүн камсыз кылуу боюнча чараларды көрүүгө жана жалпысынан пенсияга мамлекеттик чыгашаларды көбөйтүүгө түртөт. Өмүрдүн узактыгынын жогорулоо тенденциясы дагы пенсиялык чыгашаларды пландаштырууда жол көрсөткүч болуп саналат.

«Пенсиялык системанын негизги компоненттерин калыптандыруу жана өнүктүрүү» деген төртүнчү главада бөлүштүрүү-тилектештик компонентинин өнүгүүсүнүн өзгөчөлүктөрүнө жана маанисине, ошондой эле пенсиялык системанын топтолуучу компонентинин түзүмүнө жана өнүгүүсүнө баа берүү камтылган.

Экономикалык өз алдынчалыкка ээ болуу жана экономиканын рыноктук негизде өтүшү менен өлкөнүн пенсиялык системасында реформалар экономикалык потенциалдын өзгөчөлүктөрүн, социалдык жана демографиялык

факторлорду эске алуу аркылуу ишке ашырылды. Алгачкы мезгилдердеги пенсиялык реформалардын негизги максаты калкка пенсияларды төлөөдө белгилүү бир туруктуулукка жана үзгүлтүксүздүккө жетишүү болгон, бул мамлекеттик тилектештик-бөлүштүрүү системасын сактоого алып келген жана баштапкы мезгилде бүтүндөй өлкөнүн пенсиялык системасынын финансылык туруктуулугун камсыз кылууда маанилүү роль ойногон. Пенсиялык системаны өнүктүрүүнүн кийинки этаптарында пенсиянын базалык бөлүгү түрүндөгү минималдуу пенсиялык кепилдиктерди сактоо менен эмгек акыга жана төлөмдөргө карата пенсиялык төгүмдөрдү түзүүнүн камсыздандыруу механизмдерин киргизүүнүн негизинде толук мамлекеттик тилектештик системасынан кыйла заманбап кайра бөлүштүрүү системасына жарым-жартылай өтүү аркылуу анын финансылык туруктуулугуна жетишүү максаты коюлган. Бөлүштүрүүчү-коомдук пенсиялык системаны кайра түзүү пенсиялык системанын туруктуулугуна жана пенсионерлердин социалдык коргоо деңгээлин жогорулатууга оң таасирин тийгизген.

Бөлүштүрүүчү-кошумча пенсиялык системаны трансформациялоо тарифтик саясатты өркүндөтүү, параметрдик реформаларды жүргүзүү, пенсиянын базалык бөлүгүн каржылоону республикалык бюджетке этап менен которуу, пенсиялык жөлөкпулдарды жоюу, эркектер менен аялдардын пенсияга чыгуу курагын тиешелүүлүгүнө жараша 63 жана 58 жашка, пенсиянын базалык бөлүгүн жана пенсиянын бөлүктөрүн жогорулатуу менен коштолду. Камсыздандыруу төгүмдөрүнүн коюмдарын төмөндөтүү бөлүгүндө тарифтик саясатты өркүндөтүү боюнча олуттуу иштер жүргүзүлдү. Уюшкан сектордун кызматкерлери үчүн камсыздандыруу төгүмдөрүнүн коюмдары 1999-жылдагы 39,0%дан 2023-жылы 27,25%га, башкача айтканда 11,75%га, анын ичинен иш берүүчүнүн коюмдары 13,75%га (33,0%дан 17,25%ке чейин) төмөндөтүлгөн, ал эми кызматкерлер тарабынан төлөнүүчү төгүмдөрдүн үлүшү 6,0%дан 10,0%га көбөйгөн (4.1 - сүрөт).

4.1 - сүрөт. Камсыздандыруу төгүмдөрүнүн тарифтеринин өзгөрүү динамикасы
 Булак: КР ФФнын маалыматтарынын негизинде түзүлдү «КРнын бюджетинин аткарылышы жөнүндө отчеттор [Электрондук ресурс] - Кирүү режим:
http://socfond.kg/ru/about_fund/otchiet-za-19/

Кыргызстанда жалпы белгиленген 27,25% камсыздандыруу коюму КМШ өлкөлөрүнө салыштырмалуу эң жогорку эмес жана мамлекеттин, бизнестин жана пенсионерлердин кызыкчылыктарын эске алуу менен ЕАЭБге мүчө мамлекеттердин ичинен эң жакшы көрсөткүчтөрдүн бири болуп саналат, мисалы, Россияда - 30,0%, Белоруссияда - 35,0%, Арменияда - 25,0%, Казакстанда - 5% [Трудовая миграция и единый рынок труда ЕАЭС [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://eec.eaeunion.org/upload/medialibrary/c28/31_32.1.-Sotsialnoe-obespechenie-v-EAES.pdf].

Камсыздандыруу төгүмдөрү боюнча коюмдардын мындай олуттуу төмөндөөсү топтолмо системаны өнүктүрүүнүн, ошондой эле экономиканын формалдуу эмес секторуна карата тариф саясатын өркүндөтүүнүн фонунда болгон, бул КР СФ үчүн финансылык туруктуулукка жетишүүгө мүмкүндүк берген.

Айрыкча, акыркы жылдары өлкөнүн СФ бюджетинде абдан алгылыктуу түзүмдүк өзгөрүүлөр болгондугун белгилей кетүү керек, бул өлкөнүн бөлүштүрүүчү-тилектештик пенсиялык системасынын ырааттуу трансформацияланышын баса белгилейт. Биринчиден, бул камсыздандыруу төгүмдөрүнүн көлөмүндө СФ бюджетинин киреше бөлүгүнүн өсүү темпинен, ошондой эле анын жалпы киреше бөлүгүндөгү үлүшүнөн көрүнүп турат. Кыргыз Республикасынын соцфондунун бюджетинин киреше бөлүгү 2015-жылдагы 40636,0 млн сомдон 2023-жылга карата 103180,0 млн сомго чейин, ал эми киреше бөлүгү номиналдык мааниде 2,5 эсеге өстү. Ошол эле учурда камсыздандыруу төгүмдөрүнүн көлөмү 24 087,0 млн сомдон 63 964,0 млн сомго чейин же 2,6 эсеге өскөн. Натыйжада, Кыргыз Республикасынын соцфондунун бюджетинин кирешелериндеги камсыздандыруу пенсиялык төгүмдөрүнүн үлүшү 2015-жылдагы 59,2%дан 2023-жылы 61,9%га чейин, б.а. 2,7 пунктка көбөйгөн.

Мында, көрсөтүлгөн мезгилде республикалык бюджеттен түшүүлөрдүн көлөмү (бюджеттик трансферттер) 16349,0 млн.сомдон 37789,0 млн.сомго чейин же 2,3 эсеге өскөн. Мындан тышкары, өлкөнүн соцфондунун бюджетинин киреше бөлүгүндө талданып жаткан мезгил үчүн бюджеттик трансферттердин үлүшү 40,2ден 36,6%га же 3,6 пунктка кыскарган. Ошону менен бирге, КР СФ бюджетинин киреше бөлүгүндө камсыздандыруу пенсиялык төгүмдөрүнүн өсүшү анын бюджетинин киреше бөлүгүндө бюджеттик трансферттердин акырындык менен азайгандыгын көрсөтүп турат. Натыйжада, бюджеттин киреше бөлүгүндөгү катыш камсыздандыруу төгүмдөрүн көбөйтүү жагына өзгөрөт (2015-жылы камсыздандыруу төгүмдөрүнүн жана бюджеттик трансферттердин катышы 1,4:1,0 болгон, ал эми 2023-жылы 1,7:1,0 болуп тенделген, 4.1- таблицадагы маалыматтар.

Белгилей кетсек, Кыргызстанда 2023-жылы пенсиялык камсыздоого бюджеттик чыгашалар 2015-жылдагы 3,8% караганда өлкөнүн ИДПсынын 3,0%ын түздү, б.а. төмөндөө уланууда. Салыштыруу үчүн, бөлүштүрүүчү-тилектештик пенсиялык системасы өнүккөн өлкөлөрдө бул көрсөткүч 7,0% чегинде, ал эми ЕАЭБдин айрым мүчө-мамлекеттеринде андан да жогору (Россияда 8,0% чегинде) [Терентьева И. В. Оценка эффективности распределительной и

накопительной моделей пенсионного обеспечения в России [Электронный ресурс] / И. В. Терентьева // Государственное управление. Электронный вестник. -2018, № 70. С. 62–83.- Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=36321844>]. Бул өлкөлөрдөгү пенсиялык системаларга мамлекеттин катышуусунун жогорку деңгээли жагымсыз демографиялык кырдаалга жана эмгекке жарамдуу калкка бир кыйла жогору демографиялык жүктөөгө байланыштуу.

4.1- таблица. Кыргыз Республикасынын Социалдык фондунун бюджетинин түзүмү

Көрсөткүчтөр	Өлчөө бирдиги	2015	2020	2021	2022	2023
Жалпы киреше - ИДПга	млн.сом %	40636 9.8	56056 9.4	62554 8.7	81564 8.9	103180 8.4
Камсыздандыруу төгүмдөрү - кирешеге	млн.сом %	24087 59.2	33177 59.1	38356 61.3	51593 63.2	63964 61.9
Бюджеттик которуу - кирешеге	млн.сом %	16349 40.2	22537 40.2	23827 38,0	29352 35.9	37789 36.6
Башка кирешелер - кирешеге	млн.сом %	190 0.6	342 0.7	370 0.7	619 0.9	1427 1.5
Жалпы чыгымдар - ИДПга	млн.сом %	39749 9.4	56634 9.5	60758 8.4	71189 7.7	90297 7,3
Пенсиялык фонд - чыгашаларга	млн.сом %	36633 92.1	52262 92.3	55622 91.5	64210 90.1	81054 89.7
Мамлекеттик пенсиялык топтоо фонду (МПТФ) - чыгашаларга	млн.сом %	1160 2.9	1814 3.2	2181 3.6	2914 4.1	4701 5.2
Эмгек акы фонду (ЭАФ) - чыгашаларга	млн.сом %	221 0.5	198 0.34	212 0,35	517 0,72	738 0,81
Милдеттүү медициналык камсыздандыруу фонду - чыгашаларга	млн.сом %	1735 4.3	2367 4.2	2742 4.5	3542 4.9	3803 4.2
Дефицит/профицит	млн.сом %	887	-578	1496	10375	12882

Булак: КР ФФнын маалыматтарынын негизинде түзүлдү «КРнын бюджетинин аткарылышы жөнүндө отчеттор» [Электрондук ресурс] - Кируу режими: http://socfond.kg/ru/about_fund/otchiet-za-19/

Өлкөнүн Социалдык фондунун бюджетинин чыгаша бөлүгүндө да оң түзүмдүк өзгөрүүлөр болуп жатат. Жалпысынан бюджеттин чыгашасы 2015-жылдагы 39 749,0 миллион сомдон 2023-жылы 90 297,0 миллион сомго же 2,27 эсеге өстү. Республиканын Пенсиялык фондунун чыгашаларынын көлөмүнүн 2,21 эсеге көбөйгөндүгү Кыргыз Республикасынын Пенсиялык фонду тарабынан пенсиялардын базалык жана камсыздандыруу бөлүктөрүн жогорулатуу жана аларды индексациялоо боюнча көрүлүп жаткан чараларга байланыштуу экендиги белгиленүүдө, бул пенсионерлердин пенсиялык укуктарынын натыйжалуу ишке ашырылышын айгинелейт. Ошол эле учурда, Кыргыз

Республикасынын Пенсиялык фондунун бюджетинин жалпы чыгашаларында Пенсиялык фонддун чыгашаларынын үлүшү 2015-жылдагы 92,15тен 2023-жылы 89,7%га же 2,4 пунктка төмөндөп жатат, бул, биздин оюбузча, алгылыктуу тенденция болуп саналат, ошондой эле пенсиялык системанын бөлүштүрүүчү-тилектештик (мамлекеттик) түзүмүнүн төмөндөөсүн көрсөтөт.

Кыргыз Республикасынын Соцфондунун бюджетинин чыгаша бөлүгүн түзүмдүк жактан оң өзгөртүү пенсия менен камсыз кылууда топтолмо системанын олуттуу бекемделиши менен да ырасталат. Талдоо жүргүзүлүп жаткан мезгилде бюджеттин чыгаша бөлүгүндө Мамлекеттик улуттук пенсиялык фондунун чыгашалары 1160,0 млн. сомдон 4701 млн. сомго чейин же 4,0 эсеге көбөйгөн. Кыргыз Республикасынын Соцфондунун бюджетинин чыгаша бөлүгүндө Мамлекеттик эмес пенсиялык фонддун үлүшү тиешелүү түрдө 2,9 пайыздан 5,2 пайызга чейин өстү.

Мунун бардыгы пенсиялык системада камсыздандыруу жана топтоо принциптеринин тездетилген өсүү тенденциясын жана жалпысынан өлкөнүн пенсиялык системасынын бөлүштүрүүчү-тилектештик компонентинин ийгиликтүү трансформациялангандыгын күбөлөндүрөт. Натыйжада акыркы жылдары Кыргыз Республикасынын Соцфондунун бюджетинин профицитке айланды. КР ФФнын бюджетинин профицити 2015-жылдагы 887,0 млн. сомдон 2023-жылы 12882,0 млн. сомго чейин өстү, бул да өлкөнүн пенсиялык системасынын финансылык туруктуулугун тастыктайт.

КР СФ бюджетинин киреше бөлүгүн түзүүдө көрсөтүлгөн түзүмдүк өзгөртүүлөр өлкөнүн пенсиялык системасынын түзүмүн анын топтоо-камсыздандыруу бөлүгүн кеңейтүү багытында оптималдаштырууну көрсөтөт. Бирок, анын бөлүштүрүүчү-тилектештик бөлүгүнүн ролу дагы эле олуттуу бойдон калууда, бул да ата мекендик пенсиялык системанын туруктуулугунун өзгөчө факторлорунун бири, экономикалык белгисиздик шарттарында коопсуздук мүмкүндүктүн бир түрү болуп саналат.

Ушуга байланыштуу ЕАЭБге мүчө мамлекеттердин пенсиялык системаларынын өнүгүүсүн талдоодо мамлекеттик чыгашалардын ролу жогору болгон Кыргыз Республикасынын пенсиялык тутумунун өнүгүшүн бюджеттин кирешелеринен күчтүү көз карандылыгынан улам финансылык туруксуз жана көз карандысыз катары классификациялоо жөнүндө жеке пикирлерге кошулууга болбойт [Синдяшкина, Е. Пенсионные системы государств Центральной Азии [Электронный ресурс] / Е. Синдяшкина //Россия и новые государства Евразии.-2023. №1(LVIII). С.92-108. - Режим доступа: <https://doi.org/10.20542/2073-4786-2023-1-92-108>]. Республикалык бюджеттин колдоосу менен өлкөнүн пенсиялык системасынын компонентин так тиешелүү түрдө өнүктүрүү жакынкы келечекте пенсиялык системаны туруктуу өнүктүрүүдө олуттуу роль ойнойт жана бул системада структуралык өзгөрүүлөрдү терендетүү үчүн негиз болуп саналат деп эсептейбиз.

Кыргызстандын демографиялык жана социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн өзгөчөлүктөрү жакынкы жана орто мөөнөттүү келечекте бөлүштүрүүдөн топтолмо пенсиялык системага толук өтүүнү ишке ашыруу

мүмкүн эместигин аныктайт. Пенсиялык системанын тең салмактуулугу КР СФ бюджетин түзүүгө жана бөлүштүрүүгө мамлекеттин олуттуу катышуусу менен камсыз кылынат, бул ички пенсиялык системанын финансылык туруктуулугуна баа берүү менен ырасталат.

4.2 – таблица. Кыргыз Республикасынын пенсиялык системасынын финансылык туруктуулугуна баа берүү, % менен

Көрсөткүчтөр	2019	2020	2021	2022	2023
Каржылык туруктуулук коэффициенти	2.74	2.77	2.76	2.93	3.0
Алмаштыруу коэффициенти	34.5	32.2	33.1	30.5	29.1
Демографиялык жүктөм коэффициенти	18.8	19.2	19.2	19.8	19.7
ИДПга расмий трансферттердин катышы	3.2	3.5	3.0	2.8	3.0
Натыйжалуу пенсия системасынын коэфф.	2.0	1.8	2.1	2.1	2.0

Булак: КР УСКнын маалыматынын негизинде түзүлдү: Кыргызстан 2023-ж.сандарда: стат. жыйнак [Электрондук ресурс]. - Б.: Улуттук статкомитет, 2024.-33 б. - Кирүү режими: <https://stat.gov.kg/ru/publications/sbornik-kyrgyzstan-v-cifrah/-Zagl>. Кыргыз Республикасынын Социалдык фондунун бюджетинин аткарылышы жөнүндө отчеттор [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: http://socfond.kg/ru/about_fund/otchiet-za-19/

4.2 - таблицадан корунуп тургандай социалдык камсыздандырууну кеңейтүүнүн жана пенсиялардын өсүшүнүн натыйжасында өлкөнүн пенсиялык системасынын финансылык туруктуулук коэффициенти ырааттуу өсүшү менен катар алмаштыруу коэффициенти төмөндөшүнүн жагымсыз тенденциясы белгиленген. Ошол эле учурда бюджеттик трансферттердин өлкөнүн ИДПсына карата катышынын төмөндөшү улуттук пенсиялык системанын өзүн-өзү камсыз кылуу мүмкүнчүлүгүн көрсөтөт, бул анын финансылык туруктуулук коэффициенти абдан оң таасирин тийгизет, анын көрсөткүчү (3,0%) өнүккөн өлкөлөрдөгү тиешелүү көрсөткүчтөн дээрлик 2,0 - 2,5 эсеге жогору [Киященко, Т. П. Россиянын пенсиялык системасынын финансылык туруктуулугунун методологиялык аспектилери [Электрондук ресурс]/ Т. П. Киященко // Экономиканын инновациялык өнүгүүсү. - 2019-жыл, № 4 (52). Р.124-132. - Кирүү режими: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=39563279> - Аталышы. экрандан].

Ушуга байланыштуу азыркы шарттарда пенсиялык системанын финансылык туруктуулугун камсыз кылууда бюджеттик трансферттердин маанилүүлүгүн өзгөчө белгилөө жана аны мамлекеттик катышуунун жалпы белгиленген стандарттарына ылайык келтирүү жана анын натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатууга багытталган камсыздандыруу принциптерин бекемдөө максатында пенсиялык системаны андан ары модернизациялоодо эске алуу зарыл.

Өлкөнүн заманбап пенсиялык тутумунун финансылык туруктуулугуна белгилүү бир деңгээлде демографиялык жүк таасир этет, анын коэффициенти кандайдыр бир өсүшкө карабастан өнүккөн өлкөлөргө салыштырмалуу төмөн бойдон калууда. Өлкөнүн пенсиялык системасынын финансылык туруктуулугун анын натыйжалуулугунун коэффициенти да далилдесе болот, ал ордун толтуруунун тарифтеринин, демографиялык жүктүн жана өлкөнүн ИДПсындагы

мамлекеттик чыгымдардын үлүшүнүн ортосундагы белгилүү өз ара көз карандылыкты аныктайт. Бул коэффициент өнүккөн өлкөлөрдөгү окшош көрсөткүчтөрдөн жогору болгонуна карабастан, динамикада олуттуу өзгөрүүлөр байкалган жок, ал тургай төмөндөө байкалууда, бул өлкөнүн пенсиялык системасынын финансылык туруктуулугунун айрым көйгөйлөрүн да көрсөтүүсү мүмкүн, бул биринчи кезекте алмаштыруунун төмөн ставкалары жана демографиялык жүктүн коэффициенттеринин жогорулашы менен байланышкан.

Жалпы алганда, тилектештик-бөлүштүрүү системасы пенсиялык активдердин өздөрү эмес, пенсиялык милдеттенмелердин топтолушу менен мүнөздөлөт, бул жагдай пенсиялык системанын субъектилеринин ортосундагы мамилелерди узак мөөнөттүү топтолуучу капиталдаштырылган ресурстарды түзүүгө негизделген топтоочу каржылоо ыкмаларына багытталган жаңы моделине өтүүгө алып келди.

Пенсиялык системанын жагымдуулугун жана пенсия менен камсыз кылуунун деңгээлин жогорулатуу, орто жана узак мөөнөттүү келечекте Пенсиялык фонддун финансылык туруктуулугуна жетишүү, камсыздандыруу төгүмдөрүнүн бир бөлүгүн өлкөнүн экономикасына инвестиция катары тартуу, фонддук рынокту жана пенсиялык системанын финансылык инфраструктурасын өнүктүрүү максатында Кыргыз Республикасынын пенсиялык камсыздоо системасына топтолуучу компонентти киргизүү Концепциясына ылайык 2010-жылы аткарылды.

Белгилей кетсек, өлкөнүн пенсиялык системасынын топтолуучу компонентин өнүктүрүү өнүгүүнүн ийгиликтүү жолун басып өткөн. Өлкөнүн пенсиялык системасында топтоо системасынын атрибуттары (милдеттүү, ыктыярдуу, кирешелүү) бекемделип, өлкөнүн калкынын арасында кеңири бөлүштүрүлүп, өлкөнүн финансы системасында өз ордун табууда.

4.3- таблица. Кыргыз Республикасынын пенсиялык системасынын топтолуучу компонентин өнүктүрүү

Көрсөткүчтөр	Өлчөө бирдиги	2010	2015	2020	2021	2022	2023
Мамлекеттик пенсиялык фонддун кирешелери	млн. сом	820.8	2132.4	4205,5	5170.4	6486.2	8125.4
камсыздандыруу төгүмдөрү	-	809.4	1159.9	1814.2	2181.2	2914.3	3803.4
инвестиция	-	11.4	972.5	2391.3	2989.2	3571.9	4322,0
МПФК чыгашалары	-	0,0	35.6	234.3	404.5	687.5	1118,1
топтолгон пенсияны төлөө	-	-	35.6	223.0	349.3	665.8	1090.8
ТПФга которуу	-	-	-	11.3	55.2	21.7	27.3
Топтолгон караж.	-	820.8	8359	24652	29403	35188	42187

Булак: «Кыргыз Республикасында пенсиялык камсыздоону калыптандыруу» жыйнагынын маалыматтарынын негизинде автор тарабынан түзүлгөн. - КР СФ. – Бишкек, 2024. – 95 б.

Бир катар ЕАЭБ мүчө-мамлекеттеринен: топтолмо системанын өнүгүүсүндө чектен ашыкча чыгып кеткен Казакстан Республикасынан, же анын өнүгүшүн сактап калган Россия Федерациясынан, же аны колдонуудан таптакыр баш тарткан Беларусь Республикасынан айырмаланып Кыргызстанда пенсиялык системанын бул эң маанилүү компоненти ырааттуу өнүгүп жатат, муну 4.3 - таблицадагы маалыматтар ачык көрсөтүп турат.

Белгилүү болгондой, өлкөнүн пенсиялык системасынын топтолуучу компонентинин киреше бөлүгүн иш берүүчүлөр төлөгөн камсыздандыруу төгүмдөрү, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик эмес пенсиялык фонду тарабынан ар кандай финансы-кредиттик мекемелерде камсыздандыруу топтоолорун жайгаштыруудан алынган инвестициялык кирешелер түзөт. Бардыгы болуп талдоого алынган мезгил ичинде Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик эмес пенсиялык фондунун кирешелери 820,8 млн. сомдон 8125,4 млн. сомго чейин же дээрлик 10,0 эсеге көбөйгөн. Мындан тышкары, өлкөнүн пенсиялык системасынын топтолгон компонентинин киреше бөлүгүнүн түзүмү инвестициялык иш-аракеттерден түшкөн кирешенин көлөмүнүн жана үлүшүнүн ырааттуу өсүшү менен мүнөздөлгөн принципалдуу өзгөрүүлөргө дуушар болгон.

Топтолуучу кирешенин көрсөтүлгөн түзүмдүк жылыштары 2020-жылдан баштап болгон. Эгерде 2010-жылы жана 2015-жылы киреше бөлүгүндө инвестициялык кирешенин үлүшү тиешелүүлүгүнө жараша 1,4 жана 45,5%ды түзсө, андан кийинки мезгилде (2020-2023-ж.) 56,8; 57,8; 55,2 жана 53,4% барабар болгон. Жалпысынан пенсиялык системанын топтоо бөлүгүн түзүмдүк өзгөртүүлөрдөгү көрсөтүлгөн тенденциялар кызматкерлердин жана бүтүндөй калктын жеке камсыздандыруу төгүмдөрүн топтоону аларды пенсиялык камсыздоону жакшыртуунун кошумча булагы катары натыйжалуу ишке ашыруу мүмкүнчүлүгүн ачык тастыктайт.

Өлкөнүн Мамлекеттик эмес пенсиялык фондунун иштешинин маанилүү натыйжасы болуп, албетте, пенсиялык топтоолордун көлөмүнүн өсүшү саналат. Номиналдык мааниде топтолгон компоненттин пенсиялык активдери 2010-жылдагы 820,8 млн сомдон 2023-жылы 42 187 млн сомдон ашуунга чейин көбөйдү, ал эми ИДПга карата ошол эле мезгилде 0,4%дан 3,4%га чейин өстү. Албетте, Кыргызстандагы пенсиялык топтоолордун өлчөмүн дүйнөнүн өнүккөн өлкөлөрү (АКШ, Дания, Нидерланддар) менен салыштыруу негизсиз болот, анткени ал өлкөлөрдө пенсиялык топтоолордун өлчөмү өлкөнүн ИДПсы менен шайкеш [Терентьева И. В. Оценка эффективности распределительной и накопительной моделей пенсионного обеспечения в России [Электронный ресурс] / И. В. Терентьева // Государственное управление. Электронный вестник. -2018, № 70. С. 62–83.-Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=36321844>; Тернер, А. Пенсионные проблемы стареющего мира [Электронный ресурс] / А. Тернер // Финансы и развитие. -2006. -Режим доступа:<https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/rus/2006/09/pdf/turner.pdf>].

Кыргызстанда пенсиялык системанын топтоо элементи жаңыдан өнүгө баштаганын эске алганда, пенсиялык топтоо фонддорунун көрсөтүлгөн көбөйүшү өлкөдөгү Мамлекеттик пенсиялык фонддун ишинин белгилүү бир

натыйжалуулугун көрсөтүп турат. Чынында эле, пенсиялык топтоо өлкөнүн натыйжалуу ички инвестициялык ресурстарынын бирине айланып, тиешелүү кирешелерди алып келүүдө жана өлкөнүн экономикалык өнүгүүсүнүн туруктуу темптерине оң таасирин тийгизүүдө.

Пенсиялык активдерди инвестициялоонун негизги инструменттери болуп негизинен жүгүртүү мөөнөтү 5, 7, 10, 15 жана 20 жылды түзгөн мамлекеттик баалуу кагаздар саналат, алардын орточо номиналдык кирешелүүлүгү 10% - 18,5%. 2023-жылдын аягына карата бардык активдердин 58,7%ы мамлекеттик баалуу кагаздарга салынган. Коммерциялык банктардын мөөнөттүү депозиттериндеги каражаттар бардык активдердин 41,3%ын түзөт, 4.4 - таблицадагы маалыматтар.

4.4 - таблица. Кыргыз Республикасындагы пенсиялык топтоолорду инвестициялоо

Көрсөткүчтөр	Өлчөө бирдиктери	2011	2015	2020	2021	2022	2023
Баалуу кагаздар							
-сумма	млн. сом	1493	3923	6022	4780	6507	8001
-киреше	%	12.0-18.1	11.7-18.0	10,5-12,0	7,5-18,0	12.5-16.5	16.0-16.5
Коммерциялык банктардын депозиттери							
-сумма	млн. сом	350,0	2439	1546	4310	4110	5630
-киреше	%	12.0-15.3	16.2-20.8	10.0-12.6	12.1-15.2	13.0-18.5	13.1-16.5
Жалпы каражат	млн. сом	1843	6362	7569	9090	10616	13632

Булак: «Кыргыз Республикасында пенсиялык камсыздоону калыптандыруу» жыйнагынын маалыматтарынын негизинде автор тарабынан түзүлгөн [Текст] / КР СФ. – Бишкек, 2024. – 95 б.

Ошону менен бирге, пенсиялык топтоо системасын өнүктүрүүдө бир катар көйгөйлөр бар, алар мамлекеттик эмес пенсиялык фонддордун өнүкпөгөндүгү, калктын топтолуучу компонентти өнүктүрүүгө аз тартылышы, пенсиялык топтоолорду ыктыярдуу калыптандырууну өнүктүрүү үчүн стимулдардын жоктугу, пенсиялык ресурстарды жана аларды топтоону натыйжасыз башкаруу, пенсиялык топтоо фонддорун жөнгө салуунун жеткилең эместиги болуп саналат.

“Пенсиялык системанын өнүгүү келечеги жана өркүндөтүү механизмдери” деген бешинчи главада пенсиялык системаны өнүктүрүүнүн болжолу иштелип чыкты, аны андан ары реформалоонун багыттары жана механизмдери негизделди, структуралык реформалардын, пенсияларды санариптештирүү кызматтарын ишке киргизүүнүн жана кеңейтүүнүн негизинде пенсиялык системанын финансылык туруктуулугун жогорулатуу сунушталды.

Кыргызстанда үч деңгээлдүү пенсия системасы өнүгүп жатат, бул жалпысынан анын финансылык туруктуулугуна оң таасирин тийгизет. Ошол эле учурда пенсиянын орточо өлчөмүнүн өсүшүнө карабастан, анын деңгээли төмөн бойдон калууда жана алмаштыруу коюмунун төмөндөшүнө тенденция байкалууда, демографиялык оорчулук өсүүдө, КР бюджетинин киреше бөлүгүн

түзүүдө жана аны бөлүштүрүүдө төлөнгөн камсыздандыруу төгүмдөрүнүн актуардык теңдемсиздигинен улам олуттуу тендешсиздик сакталууда, бул келечекте мамлекеттин пенсиялык милдеттенмелерин аткаруусуна терс таасирин тийгизиши мүмкүн.

Кыргызстандын демографиялык жана социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн өзгөчөлүктөрү жакынкы жана орто мөөнөттүү келечекте бөлүштүрүүдөн топтолмо пенсиялык системага толук өтүүнү ишке ашыруу мүмкүн эместигин аныктайт. Пенсиялык системанын тең салмактуулугу КР СФ бюджетин түзүүгө жана бөлүштүрүүгө мамлекеттин олуттуу катышуусу менен камсыз кылынат, бул ички пенсиялык системанын финансылык туруктуулугуна баа берүү менен ырасталат 5.1 - таблицанын маалыматы.

5.1 - таблица. Пенсиялык системанын өнүгүүсүн болжолдоонун математикалык-статистикалык модели

Көрсөткүчтөрдүн аталышы	Өлчөө бирдиги	Тренд теңдемеси	Орточо жакындоо катасы	Детермин ация коэффициент
ИДП	млрд. сом	$y = 205,275 * 1,13031x$	A=1,22	R2=0,98
Орточо эмгек акы	сом	$y = 7247.69421 * 1.10291x$	A=0,83	R2=0,97
Пенсиянын орточо өлчөмү	сом	$y = 3033.52065 * 1.07541x$	A=0,89	R2=0,95
Пенс.жашоо минимум	сом	$y = 227.4214 * x + 2981.161$	A=9,12	R2=0,88
Камсыздандырылган кызматкерлер саны	миң адам	$y = 252,53 * \ln(x) + 1147,61$	A=5,02	R2=0,65
Пенсионерлердин саны	миң адам	$y = 218,445 * \ln(x) + 469,16$	A=4,65	R2=0,89
Алмаштыруу коэфф.	%	$y = 41,84881 * 0,97506x$	A=7,22	R2=0,67

Булак: Автор тарабынан иштелип чыккан

Бардык моделдер сызыктуу болуп чыкты жана моделдердин сызыктуулугу жогорку корреляциялык көз карандылыкка байланыштуу. Жогорудагы моделдердеги корреляция коэффициенти пенсионерлер үчүн жашоо минимумунун минималдуу деңгээлин (ПЖМ), кызматкерлердин санын жана алмаштыруу коэффициентин кошпогондо, 0,90дон жогору болгон. Бардык моделдер үчүн орточо жакындоо катасынын мааниси 15,0%тен аз, бул бардык теңдемелердин регрессиялык F-статистикасы катары колдонулушун, б.а. алардын пайдалуулугун көрсөтөт. Тиешелүү моделдерди колдонуу менен ИДПнын болжолдуу маанилери, орточо айлык эмгек акы, орточо өлчөмү, пенсионердин жашоо минимуму, жумушчулардын, пенсионерлердин саны жана 2035-жылга чейинки мезгилдеги алмаштыруу коэффициенти эсептелген.

5. 2 - таблицадан көрүнүп тургандай, 2035-жылга карата пенсионерлердин саны 2024-жылга салыштырмалуу 33,0% көбөйөт. Биздин эсептөөлөр боюнча, 2021-2024-жылдарга карата туруктуу калктын орточо жылдык өсүү темптеринин туруктуу сакталышын эске алуу менен, болжолдонгон 2035-жылга карата, өлкөнүн калкы 8,4-8,5 миллион адамды түзөт жана пенсионерлердин жалпы калктын санындагы үлүшү 12,6%га чейин өсөт. Бул жагдай 2035-жылга карата

өлкөнүн калкы карылыктын босогосун аттап, калктын карылык стадиясына өтөт дегенди билдирет.

5.2 - таблица. Кыргыз Республикасынын пенсиялык системасынын негизги көрсөткүчтөрүнүн болжолу

Жылдар	ИДП	Орто өлчөмү		ПЖМ	Алмаштыруу коэффициент	Адамдардын саны	
		эмгек акылар	пенсиялар			камсыздандырылган жумушчулар	пенсиякерлер
Өлчөө бирдиги	млрд. сом	миң сом		миң сом	%	миң адам	
2024 (факт)	1523.2	37.3	10.6	7.0	28.3	1512.2	796,9
2025	1457.1	38.3	11.2	7.2	27.9	1847.8	820.7
2026	1647,0	42.2	12.0	7.5	27.2	1863,0	860.5
2027	1861.6	46.6	12.9	7.7	26.6	1877,5	894.2
2028	2104.2	51.4	13.9	7.9	25.9	1891,1	923.4
2029	2378.4	56.7	15.0	8, 2	25.3	1904,1	949.1
2030	2688.3	62.5	16.2	8.4	24.6	1916.4	972.1
2031	3030.8	68.9	17.3	8.6	24.2	1928,1	992.9
2032	3434,6	76,0	18.6	8.9	23.4	1939,4	1011.9
2033	3882,1	83.9	20.1	9.1	22.8	1950,1	1029.4
2034	4380,0	92.5	21.6	9.3	22.3	1960,4	1045.6
2035	4859.9	102.0	23.2	9.6	21.7	1970,3	1060.7

Булак: Автор тарабынан түзүлгөн

2035-жылга карата пенсиянын орточо өлчөмүнүн олуттуу өсүп, 2,2 эсеге көбөйөт деп болжолдонгонуна карабастан, 6,6 пунктка азая турган алмаштыруу коюмунун төмөндөө тенденциясы келечекте сакталып калууда. Социалдык камсыздандырууга тартылган жумушчулардын саны 1,3 эсеге өскөндүгүнө карабастан, иштеген калктын төрттөн биринен көбү дагы эле социалдык камсыздандыруу системасы менен камтылбайт.

Социалдык камсыздандыруу менен камтылган жумушчулардын санынын өсүшүнө карабастан, пенсионерлердин санынын жогорку өсүү темпи демографиялык жүктөмдүн төмөндөшүнө алып келбейт. Пенсионерлердин санынын болжолдонгон өсүшүн жана пенсиянын орточо өлчөмүнүн өсүшүн эске алуу менен пенсиялык төлөмдөргө болгон муктаждык 2030-жылга карата болжол менен 157,4 млрд сомду, ал эми 2035-жылга карата 246,0 млрд сомду түзүүгө тийиш. Ушуга байланыштуу, эгерде пенсиялык реформа социалдык камсыздандырууну кеңейтүү үчүн жүргүзүлбөсө, система бул мезгилде пенсиялык камсыздандырууга катышпаган жарандардын санынын өсүшүнөн улам, олуттуу дефицитке дуушар болот.

Буга байланыштуу келечекте Кыргызстандын пенсиялык системасында өлкөнүн калкынын карылык стадиясына күтүлүп жаткан өтүүсүн эске алуу менен пенсияга чыгуу курагын эркектер үчүн 65 жашка, аялдар үчүн 60 жашка чейин жогорулатуунун максатка ылайыктуу жана кийинчерээк бул жагынан

белгилүү гендердик теңчиликке жетишүү актуалдуу болуп калат. Анын үстүнө пенсия курагын көтөрүүдө биз пенсиялык куракка жараша пенсиянын өлчөмүн эсептөөнүн ийкемдүү системасын киргизүүнү да туура деп эсептейбиз. Өлкөнүн жараны белгиленген пенсия курагына чейин пенсияга чыкканда пенсиянын өлчөмү 25,0%га азаят, ал эми тескерисинче, пенсия курагынан ашкан куракта пенсияга чыкканда пенсиянын өлчөмү да 25,0%га көбөйөт. Пенсиялык суммаларды эсептөөнүн мындай форматы өлкөнүн пенсиялык системасынын финансылык туруктуулугуна оң таасирин тийгизери шексиз.

Ошол эле учурда келечекте калыптанып жаткан жагымсыз демографиялык кырдаалды жана демографиялык жүктүн өсүшүн эске алуу менен Кыргыз Республикасынын Соцфондунун бюджетинин киреше бөлүгүн түзүүдө бюджеттик трансферттерди сактоо зарыл деп эсептейбиз. Буга төмөндө келтирилген Кыргыз Республикасынын Соцфондунун бюджетинин кирешелеринин болжолдуу эсептөөлөрү да далил болот.

Жогоруда, Кыргыз Республикасынын Соцфондунун 2010-жылдан 2023-жылга чейинки бюджетин талдоонун жыйынтыгы боюнча биз бюджеттин киреше бөлүгүн натыйжалуулуктун көрсөткүчү (У) катары түзүүгө камсыздандыруу төгүмдөрү, бюджеттик трансферттер жана башка кирешелер таасир этээрин аныктадык. Ушуга байланыштуу КР СФнын тиешелүү кирешесине таасир этүүчү төмөнкү көрсөткүчтөрдүн корреляциялык-регрессиялык анализин жүргүздүк:

X_1 – Камсыздандыруу төгүмдөрү (млрд. сом);

X_2 – Бюджеттик трансферттер (млрд. сом);

X_3 – Башка кирешелер (млрд. сом).

Өз ара байланышты изилдөө үчүн КР СФ бюджетинин кирешесине таасир этүүчү жогоруда аталган факторлорго көп факторлуу корреляциялык-регрессиялык талдоону колдондук жана төмөнкү 5.3 - таблицаны түздүк.

5.3 – таблица. КР СФ бюджетинин киреше бөлүгүн түзүү (млрд. сом)

Жылдар	КР СФ бюджетинин кирешелери	Камсыздандыруу төгүмдөрү	Бюджеттик трансферттер	Башка кирешелер
	У	X_1	X_2	X_3
2010	17.9	12.1	5.6	0.3
2011	24.2	16.2	7.7	0.2
2012	29.7	18.8	10.7	0.3
2013	33.7	20.4	13.0	0.2
2014	37.6	22.1	15.3	0.3
2015	40.6	24.1	16.3	0.2
2016	42.9	26.6	16.1	0.2
2017	46.5	28.7	17.6	0.2
2018	51.0	30.6	20.0	0.3
2019	53.8	32.4	21.0	0.4
2020	56.1	33.2	22.5	0.3
2021	62.6	38.4	23.8	0.4
2022	81.6	51.6	29.4	0.6

2023	103.2	64,0	37.8	1.4
2024	115.2	73.7	39.4	2,2

Булак: «Кыргыз Республикасында пенсиялык камсыздоону калыптандыруу» жыйнагынын маалыматтарынын негизинде автор тарабынан түзүлгөн [Текст] / КР СФ. – Бишкек, 2024. – 95 б.

Көп өзгөрмөлүү корреляциялык жана регрессиялык талдоонун натыйжалары 5.4 - таблицада келтирилген.

5.4 – таблица. Кыргыз Республикасынын СФ бюджетинин кирешелерине факторлордун таасири

	Коэффициент тер	Станд. ката	t-статистика	P-маани	Төмөнкү 95%	Жогорку 95%
C	-0,04427	0.052565	-0.84229	0.417564	-0.15997	0.071419
X_1	1,002218	0.010262	97,66325	1,62E-17	0.979632	1,024805
X_2	1,002115	0,014701	68,16506	8.41E-16	0.969758	1,034473
X_3	0.859224	0.101419	8,472036	3.77E-06	0.636003	1,082446
Көптүк R	0.999997	Нормалдаштырылган R-квадрат		0.999993	F	685274,8
R-квадрат	0.999995	Стандарттык ката		0.072564	F мааниси	2.86E-29

Булак: автордук эсептөөлөр

Корреляциялык-регрессиялык анализдин алынган натыйжалары (14-таблица) факторлордун (X_1 , X_2 , X_3) жана натыйжанын (Y) ортосундагы өз ара байланыштын белгиленген жакындыгын жетишээрлик деп баалоого чоң ыктымалдуулук менен мүмкүнчүлүк берет, мунун өзү тиешелүү көп корреляция коэффициенттери (R) менен тастыкталат.

Белгиленген фактордук байланыштар эсептелген көрсөткүчтөрдүн иш жүзүндөгүдөн жол берилген четтөөсүн аныктайт, бул биз тарабынан эсептелген 0,15% орточо жакындоо катасы, ошондой эле детерминация коэффициенти $R^2 = 0,99$ жана F-статистикалык маанинин жогорку деңгээли менен ырасталат;

$$A = \frac{\sum_{i=1}^n \left| \frac{\varepsilon}{Y} \right|}{n} \cdot 100\% = \frac{0.0218}{15} \cdot 100\% = 0.15\%$$

Талдоонун натыйжаларына таянып, жалпысынан моделдин мааниси зор жана колдонулушу мүмкүн деп айтууга болот. Андан ары эконометрикалык моделдин таблицалык формасын сызыктуу түрдө көрсөтөбүз. Эсептөөлөрдүн натыйжасында бир нече регрессия теңдемеси алынды:

$$Y = -0,04427 + 1,0022 \cdot X_1 + 1,0021 \cdot X_2 + 0,8592 \cdot X_3.$$

Көрсөтүлгөн моделдин параметрлерин экономикалык чечмелөө: Камсыздандыруу төгүмдөрүнүн жана бюджеттик трансферттердин өз-өзүнчө 1 млрд сомго көбөйүшү КР бюджетинин киреше бөлүгүнүн тиешелүү түрдө 2,002 млрд сомго көбөйүшүнө алып келет, ал эми тийиштүү түрдө башка кирешелердин да 1 млрд сомго көбөйүшү бюджеттин киреше бөлүгүнүн 0,859

млрд сомго гана өсүшү менен коштолот. $\beta_1 = 0,634$ максималдуу коэффициентинин негизинде камсыздандыруу төгүмдөрүнүн фактору КР СФ бюджетинин кирешесине көбүрөөк таасир этет деген тыянакка келебиз. $t = 16$ дан $t = 26$ га чейинки убакыт боюнча КР бюджетинин кирешелеринин пункттук болжолдоолорун эсептеп көрөлү. Бул үчүн факторлордун болжолдуу маанилерин регрессиялык теңдемеге алмаштырабыз:

$$Y = -0,04427 + 1,0022 \cdot X_1 + 1,0021 \cdot X_2 + 0,8592 \cdot X_3.$$

Эсептөөлөрдүн натыйжалары 5.5 - таблицада келтирилген.

5.5 – таблица. КР СФ бюджетинин киреше бөлүгүнүн 2035-жылга чейин болжолу, млрд.сом

Жылдар	Чекит болжолу	Жогорку чек	Төмөнкү чек,
2025	122.21	122.33	122.1
2026	129.15	129.26	129.04
2027	136.08	136.16	136.01
2028	143.02	143.12	142.92
2029	149,95	150.06	149.84
2030	156.89	156.96	156.82
2031	163.82	163.92	163.73
2032	170.76	170.85	170.67
2033	177.69	177.82	177.57
2034	184.63	184.73	184.53
2035	191.56	191.69	191.44

Булак: автордук эсептөөлөр.

Көп факторлуу корреляциялык жана регрессиялык талдоонун жыйынтыгынан көрүнүп тургандай, КР СФ бюджетинин киреше бөлүгүнүн 2035-жылга карата болжолдонуп алынган маанилери пенсионерлердин санына жана биз болжолдогон пенсиянын орточо өлчөмүнө жараша эсептелип талап кылынган көлөмүнөн кыйла төмөн. Кыргыз Республикасынын Федерация Кеңешинин бюджетинин киреше бөлүгүнүн болжолдонгон маанилери менен зарыл финансылык ресурстардын көлөмүнүн ортосундагы айырма 2030-жылга карата 0,6 миллиард сомго, 2035-жылга карата 54,4 миллиард сомго жетет.

Кыргыз Республикасынын Социалдык фондунун бюджетинин болжолдонгон тартыштыгы камсыздандыруу төгүмдөрүнүн колдонуудагы ченемдеринин, ошондой эле белгиленген пенсия курагынын негизинде Кыргыз Республикасынын Социалдык фондунун бюджетинин киреше бөлүгүн болжолдоонун натыйжаларын алууга көп жолу корреляциялык жана регрессиялык талдоо жүргүзүүнүн натыйжасы болуп саналат.

Пенсиялык системаны өнүктүрүүнүн эконометрикалык моделинин алынган жыйынтыктарынын негизинде жакынкы келечекте аны реформалоонун мүмкүн болуучу багыттары жөнүндө белгилүү корутундуларды чыгарууга болот. Биринчиден, пенсия курагын акырындык менен жогорулатуу жана гендердик теңчиликке жетишүү боюнча биз сунуштап жаткан чаралар Кыргыз

Республикасынын Соцфондунун бюджетинин балансына оң таасирин тийгизет, бул анын киреше бөлүгүндөгү өсүштү тездетүү менен шартталат. Ошону менен бирге ал пенсиялык системанын узак мөөнөттүү финансылык туруктуулугунун маселелерин толук жана бир тараптуу чече албайт, ал өз кезегинде пенсионерлердин санынын тездетилген өсүү темптери менен жана пенсиянын орточо өлчөмүн тиешелүү түрдө көбөйтүүнүн негизинде алмаштыруу коюмун жогорулатуу зарылчылыгы менен аныкталат. Ошондуктан, бюджеттик трансферттердин көбөйүшү менен катар тарифтик саясатты шайкеш өзгөртүүнүн, өлкөнүн иш менен камсыз болгон калкын социалдык камсыздандыруу системасы менен толук камтуунун, белгилүү актуардык дисбалансты жеңүүнүн, ошондой эле топтомо салымды жогорулатуунун жана анын ыктыярдуу компонентин стимулдаштыруунун эсебинен пенсиялык фонддун милдеттүү топтомо бөлүгүн өнүктүрүүнүн негизинде Кыргыз Республикасынын Социалдык фондунун бюджетинин киреше бөлүгүн көбөйтүү боюнча иштерди жүргүзүү зарыл деп болжолдонууда.

Ушуга байланыштуу, ошондой эле өлкөнүн пенсиялык системасын андан ары реформалоо зарылчылыгы бар, ал бюджеттин болжолдонгон тартыштыгынын тобокелдиктерин жумшартууга тийиш. Кыргызстандын демографиялык жана социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн өзгөчөлүктөрү жакынкы жана орто мөөнөттүү келечекте бөлүштүрүүдөн топтолмо пенсиялык системага толук өтүүнү ишке ашыруу мүмкүн эместигин аныктайт. Пенсиялык системанын тең салмактуулугу Кыргыз Республикасынын СФ бюджетин түзүүгө жана бөлүштүрүүгө мамлекеттин олуттуу катышуусу менен камсыз кылынат, бул ички пенсиялык системанын финансылык туруктуулугуна баа берүү менен ырасталат.

Пенсиялык системаны өнүктүрүүнүн эконометрикалык моделинин алынган жыйынтыктарынын негизинде жакынкы келечекте аны реформалоонун мүмкүн болуучу багыттары жөнүндө белгилүү корутундуларды жасоого болот. Биринчи кезекте узак мөөнөттүү келечекте пенсия курагын жогорулатуу жана гендердик теңчиликке жетишүү үчүн белгилүү бир оңдоолорду киргизүү максатка ылайыктуу, бул Кыргыз Республикасынын Федерация Кеңешинин бюджетинин балансына узак мөөнөттүү келечекте оң таасирин тийгизет. Ошону менен бирге ал пенсиялык системанын узак мөөнөттүү финансылык туруктуулугунун маселелерин толук жана бир тараптуу чече албайт, ал өз кезегинде пенсионерлердин санынын тездетилген өсүү темптери менен аныкталат жана пенсиянын орточо өлчөмүн тиешелүү түрдө көбөйтүүнүн негизинде алмаштыруу ставкасын жогорулатуу зарылчылыгы менен аныкталат. Ошондуктан, бюджеттик трансферттердин көбөйүшү менен катар тарифтик саясатты адекваттуу өзгөртүүнүн, өлкөнүн иш менен камсыз болгон калкын социалдык камсыздандыруу системасы менен толук камтуунун, белгилүү актуардык дисбалансты жеңүүнүн, ошондой эле пенсиялык фонддун өнүктүрүү бөлүгүнүн бөлүгүнүн эсебинен Кыргыз Республикасынын Социалдык фондунун бюджетинин киреше бөлүгүн көбөйтүү боюнча иштерди жүргүзүү зарыл деп

болжолдонууда. салым кошуу жана анын ыктыярдуу компонентин стимулдаштыруу.

Ушуну эске алуу менен үч тепкичтүү пенсиялык системаны төмөнкү элементтердин тең салмактуу айкалышынын негизинде төрт баскычтуу системага которуу максатка ылайыктуу көрүнөт (5.1 - сүрөт).

01	Компонент <u>«базалык компонент», төгүмдөрсүз түзүлөт, пенсионерлерге мамлекеттик кепилдиктерди берет</u>
02	Компонент <u>«камсыздандыруучу компонент», камсыздандыруу пенсияларынын биринчи жана экинчи бөлүктөрүнөн түзүлөт</u>
03	Компонент <u>«топтоо түтүмүнүн милдеттүү бөлүгү», ал аны кызматкердин өзүнүн милдеттүү жыйымдарынын ар кандай варианттарында колдонуу мүмкүнчүлүгүн билдирет;</u>
04	Компонент <u>"каржыланган бөлүктүн ыктыярдуу бөлүгү" пенсионерлерге кошумча киреше берүүгө багытталган.</u>

5.1 – сүрөт. Кыргызстандын төрт деңгээлдүү пенсиялык системасынын модели

Булак: автор тарабынан түзүлгөн

Өлкөнүн пенсиялык системасынын бөлүштүрүүчү-тилектешүү компонентинин жогоруда баяндалган өзгөчөлүктөрү жана мааниси аны эки маанилүү компонентке: базалык жана камсыздандырууга бөлүүнү талап кылат. Пенсиялык системанын өз алдынча базалык компонентин түзүү өсүп жаткан бюджеттик трансферттерди натыйжалуу бөлүштүрүүгө, ошондой эле пенсиянын базалык бөлүгүн аныктоо механизмдерин кыйла максаттуу негизделүүгө багытталууга тийиш.

Ушуга байланыштуу мамлекет кепилдеген сумманын жана анын камсыздандыруу бөлүгүнүн суммасынын суммасынын негизинде базалык бөлүктү аныктоо методологиясы жалпысынан ЕАЭБде пенсия менен камсыз кылуунун салыштырмалуу төмөн деңгээлине, анын өсүү темпинин төмөндүгүнө жана алмаштыруу ставкасынын төмөндөшүнө таасирин тийгизет жана базалык компонентти бөлүштүрүүнү эске алуу менен зарыл болгон түзөтүүлөрдү киргизүүнү талап кылаарын белгилей кетүү керек. Пенсиялардын базалык белугунун елчемун мындай аныктоо менен аны жыл сайын индексациялоо пенсиялардын елчемун республикадагы баалардын жалпы деңгээлинин есушуне гана ылайык келтирет жана пенсия менен камсыз кылуунун деңгээлин жогорулатууга таасирин тийгизбейт.

Биздин оюбузча, жакынкы келечекте пенсионердин жашоо минимумуна туура келген пенсионердин базалык бөлүгүнүн өлчөмүн эсептөөдө камсыздандыруу бөлүгүн алып салуу керек, ал эми пенсиянын базалык бөлүгү жашоо минимумунун гана өлчөмүнө, ал эми узак мөөнөттүү келечекте - ошондой

эле өлкөнүн эмгекке жарамдуу калкынын (958-жылы) жашоо минимумунун өлчөмүнө толук ылайык келиши керек. 2023). Пенсиялардын базалык бөлүгүн эсептөөнүн биз сунуштаган методологиясы белгилүү бир деңгээлде республикада пенсиянын өсүү темптери менен орточо эмгек акынын ортосундагы тең салмактуулукту камсыз кылууга, алмаштыруу коэффициентин жогорулатууга, ЕАЭБге мүчө-мамлекеттердин пенсиялык стандарттарына жакыndoого жана жалпысынан республика боюнча пенсиянын татыктуу деңгээлин камсыз кылууга көмөктөшүүгө тийиш.

Пенсиялык системанын камсыздандыруу бөлүгүн бөлүштүрүү ошондой эле камсыздандыруу пенсиясынын биринчи жана экинчи бөлүктөрүн айкалыштыруу жана пенсиянын камсыздандыруу бөлүгүн эмгек стажын жана болочок пенсионерлердин эмгек акысынан зарыл социалдык чегерүүлөрдү эсепке алуу менен белгиленген экинчи бөлүгү үчүн гана аныктоо зарылдыгы менен шартталган. Камсыздандыруу төгүмдөрүнүн жалпы көлөмүнүн өсүшүн эске алуу менен Мамлекеттик мамлекеттик эмес пенсиялык фондго камсыздандыруу төгүмдөрүнүн тарифтерин акырындык менен жогорулатуу сунушталууда. Ошону менен бирге пенсиялык фонддун бөлүштүрүүчү бөлүгүнө багытталган каражаттардын үлүшүн акырындык менен кыскартуу сунушталууда, бул пенсиялык системанын топтолуучу бөлүгүн чыңдоого жана анын узак мөөнөттүү финансылык туруктуулугун камсыз кылууга жардам берет. Кыргыз Республикасынын Социалдык фондунун бюджетинин профицитин эске алуу менен Мамлекеттик эмес пенсиялык фонд менен Пенсиялык фонддун ортосунда кызматкерлердин камсыздандыруу төгүмдөрүн учурдагы 2,0 жана 8,0 пайыздык бөлүштүрүүнүн ордуна, алардын ортосунда чегерүүлөрдүн жалпы деңгээли өзгөрүүсүз калуу менен (10 пайызга) паритеттүү бөлүштүрүүнү (ар бири 5,0 пайыздан) мүмкүн деп эсептейбиз, бул камсыздандыруу төгүмдөрүн өзгөртүүсүз жогорулатууга алып келбейт. жана келечектеги пенсионерлер учун пенсиянын камсыздандыруу белугун бир кыйла кебейтууге жакшы таасир тийгизет.

Милдеттүү түрдө каржылануучу системанын өз алдынча компоненти катары иштөө экономиканын реалдуу секторун инвестициялоо үчүн узак мөөнөттүү финансылык ресурстар менен камсыз кылуу жана пенсияга кошумчалар катары тиешелүү дивиденддерди алуу мүмкүнчүлүгү менен байланышкан. Каржылоо тутумунун ыктыярдуу компонентин өз алдынча компонентке бөлүштүрүү мамлекеттик жөнгө салууну өркүндөтүүнүн негизинде мамлекеттик эмес пенсиялык фонддордо, банктык депозиттерде жана баалуу кагаздарда ыктыярдуу топтоону активдештирүү зарылчылыгы менен шартталган. Депозиттерден тиешелүү кирешелердин алынышын кепилдөө үчүн аталган финансы рынокторуна тийиштүү контроль жана жөнгө салуу камсыз кылынууга тийиш.

Бүтүндөй өлкөнүн топтолуучу пенсиялык системасын өнүктүрүү үчүн биз бирдиктүү салык декларациясын тапшырууда социалдык жана/же мүлктүк чегерүү укугун берүү менен аналогия менен жүргүзүлүшү мүмкүн болгон бул

аманаттарды мамлекет тарабынан стимулдаштыруу практикасын киргизүүнү максатка ылайыктуу деп эсептейбиз.

Эки компоненттүү каржылануучу системаны калыптандыруу пенсиялык топтолмо каражаттарды инвестициялоону кыйла көбөйтүүгө мүмкүндүк берет. Азыркы учурда Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик улуттук пенсиялык фондунун инвестициялык портфели негизинен банктык депозиттердеги депозиттер жана баалуу кагаздар менен чектелген. Инвестициялардын узак мөөнөттүү булагы катары пенсиялык топтоолорду баалуу металлдар (алтын, күмүш, платина) сыяктуу активдерге салуу максатка ылайыктуу. Пенсиялык топтоолорду олуттуу көбөйтүү максатында, биз пенсиялык топтоолорду баалуу металлдар (алтын, күмүш, платина ж.б.) жана Кыргыз Республикасынын Улуттук банкынын баалуу кагаздары сыяктуу жаңы финансылык инструменттерге инвестициялоо үчүн активдердин тизмесин кеңейтүүнү сунуштайбыз. Жакынкы арада пенсиялык топтоолорду альтернативдик инструменттерге Мамлекеттик пенсиялык фонддун жалпы активдеринин 10,0% өлчөмүндө инвестициялоо сунушталууда, ал жалпысынан болжол менен 2,9 млрд сомду түзөт (5.2 - сүрөт).

5.2 - сүрөт. Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик улуттук пенсиялык фондунун инвестициялык куржунун кеңейтүү

Булак: Изилдөөнүн негизинде автор тарабынан түзүлгөн

ГНПФ фонддорунун алтынга мындай инвестициялары анын маанилүү баалуу металл болгондугу менен гана эмес, өзгөчө акыркы жылдары дүйнөлүк рыноктордо алтындын баасы кыйла өскөндүгүнө жана өсүү тенденциясына ээ болгондугуна байланыштуу. Пенсиялык топтоолорду алтынга инвестициялоонун рентабелдүүлүгүн стимулдаштыруучу дагы бир маанилүү фактор болуп Кыргызстанда бул баалуу металлга мамлекеттик монополия орнотулуп, анын запастары жана өндүрүү, экспорттоо жана Кыргыз

Республикасынын Улуттук банкында топтоо көлөмү кыйла жогору бойдон калууда, бул ГНПФ каражаттарынын мындай инвестицияларынын тобокелдиктерин иш жүзүндө нөлгө чейин төмөндөтөт.

Ушуга байланыштуу келечекте Кыргызстандын пенсиялык системасында өлкөнүн калкынын карылык стадиясына күтүлүп жаткан өтүүсүн эске алуу менен пенсияга чыгуу курагын эркектер үчүн 65 жашка, аялдар үчүн 60 жашка чейин жогорулатуунун максатка ылайыктуулугу жана кийинчерээк бул жагынан белгилүү гендердик теңчиликке жетишүү актуалдуу болуп калат. Анын үстүнө пенсия курагын көтөрүүдө биз пенсиялык куракка жараша пенсиянын өлчөмүн эсептөөнүн ийкемдүү системасын пенсиялык системага киргизүүнү да туура деп эсептейбиз. Өлкөнүн жараны белгиленген пенсия курагына чейин пенсияга чыкканда пенсиянын өлчөмү 25,0%га азаят, ал эми тескерисинче, пенсия курагынан ашкан куракта пенсияга чыкканда пенсиянын өлчөмү да 25,0%га көбөйөт. Пенсиялык суммаларды эсептөөнүн мындай форматы өлкөнүн пенсиялык системасынын финансылык туруктуулугуна оң таасирин тийгизери шексиз.

Өлкөнүн сунуш кылынган көп компоненттүү пенсиялык системасы БУУнун Эл аралык эмгек уюмунун (ЭЭУ) конвенциялары жана сунуштары менен аныкталган бардык эл аралык стандарттарга, пенсиялык системаларды өнүктүрүүнүн жана ишке ашыруунун принциптерине ылайык келет. Пенсиялык системанын акыркы эки компоненти басымдуу роль ойногон өнүккөн өлкөлөрдүн көп компоненттүү пенсиялык системаларынан айырмаланып, улуттук пенсиялык системанын бул модели негизинен жакынкы келечекте биринчи базалык (бөлүштүрүү-тилектештик) жана экинчи - камсыздандыруу компонентинин басымдуу ролун сактоого негизделет. Бул жагдай анын финансылык туруктуулугун камсыз кылуу жана адилеттүү пенсиялык камсыздоону камсыз кылуу максатында бүткүл пенсиялык системаны мамлекеттик колдоонун жана жөнгө салуунун объективдүү олуттуу ролу менен аныкталат.

КОРУТУНДУ

Кыргыз Республикасынын пенсиялык системасын өнүктүрүүнүн теориялык жана методологиялык негиздерин жана механизмдерин изилдөө процессинде төмөнкүдөй корутундулар чыгарылды:

1. Заманбап көп компоненттүү пенсиялык системалар өзгөрүп жаткан глобалдык чакырыктарга шайкеш келбейт, бул пенсиялык системаларды өнүктүрүүгө болгон теориялык мамилелерди системалаштырууну жана тереңирээк негиздөөнү талап кылат.
2. Борбордук Азия өлкөлөрүнүн пенсиялык системаларын салыштырма талдоо методологиясы алардын пенсиялык системаларынын демографиялык өнүгүүнүн жогорку темптеринен жана демографиялык жүктүн өсүшүнөн, формалдуу эмес экономиканын жогорку деңгээлинен көз карандылыгын аныктады.

3. Дүйнөлүк экономикалык системалардын трансформациясы Кыргызстандын макроэкономикалык өнүгүүсүнө оң таасирин тийгизет, ошондой эле улуттук экономиканын динамикалык өнүгүүнүн сапаттык жаңы деңгээлине өтүшү жана өлкөнүн пенсиялык системасын өркүндөтүү үчүн негизги шарттарды түзөт.

4. Топтолуучу компонентти киргизүү, ошондой эле бул чараларды ишке ашыруу бөлүштүрүүчү пенсиялык системаны аралаш системага трансформациялоого алып келди, ал төгүмдөрдү эмгек пенсиясынын базалык, камсыздандыруучу жана топтолуучу компоненттерине бөлүү жана Кыргызстанда үч тепкичтүү пенсиялык системаны түзүү менен мүнөздөлөт.

5. Камсыздандыруу төгүмдөрүнүн өсүшү жана топтолгон бөлүктүн күчөтүлүшү пенсиялык системада камсыздандыруунун жана топтоо принциптеринин тездетилген өсүү тенденциясын жана жалпысынан өлкөнүн пенсиялык системасынын бөлүштүрүүчү-тилектештик компонентинин ийгиликтүү трансформациялангандыгын көрсөтүп турат.

6. Бирок, өлкөнүн социалдык өнүгүүсүндөгү алгылыктуу тенденцияларга карабастан, өлкөнүн макроэкономикалык жана демографиялык өнүгүүсүнүн өзгөчөлүктөрүнөн улам пенсиянын орточо өлчөмүнүн өсүү темпи орточо эмгек акынын өсүү темпинен артта калууда, бул пенсиялардын эмгек акыга болгон катышындагы ажырымдын өсүшүнө алып келди.

7. Өлкөдө пенсиялык системанын туруксуз өнүгүү тобокелдиктери: төлөнүүчү камсыздандыруу төгүмдөрүнүн жана пенсиялардын актуардык тең салмаксыздыгы; алмаштыруу коюмун азайтуу; демографиялык жүктүн өсүшү, калктын демографиялык структурасынын начарлашы; формалдуу эмес сектордо жумуштуулуктун жогорку деңгээли сакталууда.

8. Кыргызстандын пенсиялык системасын өнүктүрүүнүн келечеги анын бөлүштүрүүчү-тилектештик жана топтоо компоненттерин сактоо жана ырааттуу реформалоо менен байланышкан.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

Кыргыз Республикасынын пенсиялык системасын өнүктүрүү боюнча изилдөөлөрдүн натыйжалары төмөнкү практикалык сунуштарды негиздөөгө мүмкүндүк берди:

1. Теориялык бөлүктө ичине тилектештик-бөлүштүрүү компонентин, милдеттүү топтолмо компонентин жана ыктыярдуу жеке топтомо компонентин камтыган көп баскычтуу пенсиялык системанын тең салмактуу өнүгүүсүнө автордук чечмелөө негизделди.

2. Методологиялык жактан алганда, өркүндөтүлгөн методологиянын негизинде Борбордук Азия өлкөлөрү менен Кыргызстандын пенсиялык системаларына салыштырмалуу баа берүү жүргүзүлдү, пенсиялык системанын натыйжалуулугун жана финансылык туруктуулугун баалоого үч деңгээлдүү методологиялык мамиле сунушталды.

3. Пенсиялык системанын натыйжалуулугу тилектештик-бөлүштүрүү компонентин өнүктүрүүгө, тарифтик саясатты шайкеш өзгөртүүгө, өлкөнүн иш менен камсыз болгон калкын социалдык камсыздандыруу системасы менен толук камтууга, пенсиялык системанын актуардык тең салмаксыздыгын жеңүүгө көз каранды экендиги негизделди.

4. Камсыздандыруу принциптеринин жана топтолмо компонентинин тездетилген өсүшү менен пенсиялык системаны калыптандыруунун жана өнүктүрүүнүн мамлекеттик жана рыноктук механизмдеринин ортосунда өсүп бара жаткан тең салмактуулукту көрсөтүүчү бөлүштүрүүчү-тилектештик пенсиялык системанын маанисин сактап калуу зарылдыгы белгиленди.

5. Төмөнкү максаттуу көрсөткүчтөргө жетишүү менен 2035-жылга чейинки мезгилге өлкөнүн пенсиялык системасын өнүктүрүүнү болжолдоонун математикалык-статистикалык жана эконометрикалык модели сунушталды:

- пенсионерлердин санын 1060,0 миң адамга, ал эми калктын жалпы санындагы пенсионерлердин үлүшүн 12,6га чейин жеткирүү;
- республика боюнча пенсионерлердин пенсиясынын орточо өлчөмүн 23,2 миң сомго чейин жеткирүү;
- алмаштыруу коэффициентиин андан ары 6,6 пунктка төмөндөшү;
- камсыздандырылган адамдардын санынын 1970,3 миң адамга чейин өсүшүн камсыз кылуу, бул базалык мезгилге салыштырганда 1,3 эсеге көбөйөт;
- пенсиялык төлөмдөргө болгон муктаждык пенсионерлердин санынын болжолдонгон өсүшүн жана пенсиянын орточо өлчөмүнүн өсүшүн эске алуу менен 2030-жылга карата болжол менен 157,4 млрд сомду, 2035-жылга карата 246,0 млрд сомду түзүүгө тийиш.

6. Пенсиялык системаны төмөнкү багыттар боюнча реформалоо сунушталды:

- мамлекеттик катышуунун жалпы белгиленген ченемдерин сактоо, ошондой эле анын натыйжалуулугун жана финансылык туруктуулугун жогорулатууга багытталган камсыздандыруу принциптерин бекемдөө;
- жакынкы келечекте биринчи негизги (бөлүштүрүү-тилектештик) жана экинчи - камсыздандыруу компонентинин басымдуу ролун сактап калуу менен үч деңгээлдүү пенсиялык системаны анын төрт компонентинин тең салмактуу айкалышынын негизинде төрт деңгээлдүү системага трансформациялоо.
- пенсияларды дайындоонун камсыздандыруу принциптерин күчөтүү бөлүгүндө параметрдик оңдоолорду жүргүзүү;
- алынган кирешеге жараша тиешелүү камсыздандыруу тарифтерин белгилөө жолу менен формалдуу эмес сектор үчүн төгүмдөрдүн актуардык балансын камсыз кылуу, ошондой эле даректүү субсидияларды берүү жолу менен бул сектордо социалдык камсыздандыруу менен камтууну стимулдаштыруу;
- өлкөнүн калкынын карылык стадиясына күтүлүп жаткан өтүүсүн эске алуу менен келечекте пенсияга чыгуу курагын эркектер үчүн 65 жашка, аялдар үчүн

60 жашка чейин тактоо жана кийинчерээк бул жагынан белгилүү гендердик теңчиликке жетишүүнүн максатка ылайыктуулугу да актуалдуу болуп калат⁴

– пенсиялардын өлчөмүн көбөйтүү же азайтуу үчүн тиешелүү түзөтүү көрсөткүчүн белгилөө менен пенсиялык куракка жараша пенсиялардын өлчөмүн эсептөөнүн ийкемдүү механизмдин пенсиялык системага киргизүү.

7. Пенсиялык системанын финансылык туруктуулугун камсыз кылуу төмөнкү механизмдерди өркүндөтүү аркылуу өбөлгө болот:

– биргелешип каржылоонун жана бул аманаттарга зарыл кепилдиктерди берүүнүн, ошондой эле аманаттарды камсыздандыруунун алкагында мамлекет тарабынан калктын аманаттарын стимулдаштыруу;

– пенсия алуучулардын базалык бөлүгүнүн өлчөмүн эсептөө, анын курамынан камсыздандыруу бөлүгүн алып салуу жана анын өлчөмүн кыска мөөнөттө жашоо минимумунун өлчөмүнө, ал эми узак мөөнөттүү келечекте - алмаштыруу коэффициентинин өсүшүнө, ЕАЭА мүчө-мамлекеттеринин пенсиялык деңгээлине, ЕАЭУнун жалпы деңгээлине жана деңгээлине жакындашына көмөктөшүүчү республиканын эмгекке жарамдуу калкынын жашоо минимумунун өлчөмүнө чейин жеткирүү; республикадагы пенсиялардын;

– мамлекеттик эмес пенсиялык фонд менен Пенсиялык фонддун ортосунда кызматкерлердин камсыздандыруу төгүмдөрүн паритеттүү (ар бири 5,0%), чегерүүлөрдүн жалпы деңгээли өзгөрүүсүз (10,0%) калтыруу менен, бул Кыргыз Республикасынын Социалдык фондунун бюджетинин профицитин эске алуу менен кызматкердин камсыздандыруу жүгүн жогорулатууга алып келбейт жана келечектеги пенсиялык камсыздандыруу портуна алгылыктуу таасирин тийгизет.

– топтоолорду диверсификациялоо жана пенсиялык топтоолорду баалуу металлдар (алтын, күмүш, платина ж.б.) сыяктуу жаңы финансылык инструменттерге инвестициялоону активдештирүү, пенсиялык топтоолордун кеминде 10,0% өлчөмүндө;

– мамлекеттик эмес пенсиялык фонддо топтолгон акча каражаттарына жарандардын укуктарын коргоо жана топтолгон компонентти өнүктүрүүгө дем берүү максатында камсыздандырылган кызматкердин топтолгон каражаттарын мурастоо.

8. «Түндүк» бирдиктүү мамлекеттик платформасынын базасында, ошондой эле уюлдук операторлордун жана банктардын мобилдик тиркемелери менен интеграция форматында пенсиялык кызматтарды көрсөтүүнүн санариптик платформасына этап-этабы менен өтүү боюнча чаралар негизделди.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫЯЛАНГАН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ

1. Алиев, Б. Дж. Особенности макроэкономического развития и трансформации пенсионной системы Кыргызстана в условиях евразийской

- интеграции [Текст] / Б. Дж. Алиев // Экономика и бизнес: теория и практика. – Новосибирск, 2024. – № 7 (113). – С. 14-20.
<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=68591450>
2. Алиев, Б. Дж. Демографический фактор развития пенсионной системы Кыргызской Республики [Текст] / Б. Дж. Алиев, Т. К. Камчыбеков // Экономика и бизнес: теория и практика. – Новосибирск, 2024. – № 7 (113). – С. 21-27.
<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=68591451>
3. Алиев, Б. Дж. Финансовая устойчивость пенсионной системы Кыргызской Республики [Текст] / Б. Дж. Алиев // М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык университетинин кабарлары. – 2024. – № 3 (64). – С. 18-21.
<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=744807>
4. Алиев, Б. Дж. Модернизация пенсионного обеспечения Кыргызстана и повышение ее эффективности [Текст] / Б. Дж. Алиев, Т. К. Камчыбеков // Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык университетинин кабарлары. – 2024. – № 3 (64). – С. 48-50. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=74480785>
5. Алиев, Б. Дж. Трансформация государственного солидарного компонента пенсионной системы Кыргызстана [Текст] / Б. Дж. Алиев // Экономика и бизнес: теория и практика. – Новосибирск, 2024. – № 10-1 (116). – С. 33-39.
<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=75096565>
6. Алиев, Б. Дж. Развитие накопительной составляющей пенсионной системы Кыргызстана и совершенствование ее механизмов [Текст] / Б. Дж. Алиев, Т. К. Камчыбеков // Экономика и бизнес: теория и практика. – Новосибирск, 2024. – № 10-1 (116). – С. 40-44. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=75096566>
7. Алиев, Б. Дж. Направления и механизмы развития пенсионной системы Кыргызстана [Текст] / Б. Дж. Алиев // Экономика и бизнес: теория и практика. – Новосибирск, 2024. – № 11-1 (117). – С. 14-18.
<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=76758867>
8. Алиев, Б. Дж. Теоретические основы реформирования пенсионной системы в условиях трансформирующейся глобализации [Текст] / Б. Дж. Алиев // Экономика и бизнес: теория и практика. – Новосибирск, 2024. – № 11-1 (117). – С. 19-22. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=76758868>
9. Aliyev, B. Dzh. Central Asian pension systems: A comparative analysis of achievements, risks and development mechanisms [Text] // B. Dzh. Aliyev, T. K. Kamchybekov, Dzhumabek Dzhailov, S. Fu // Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series Economics. – 2024. – 11 (4). – pp. 93-105. 13.DOI: 10.52566/msu-econ4.2024.93.<https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0>
10. Алиев, Б. Дж. Пенсионные системы в условиях трансформирующейся глобализации и ее реформирование в Кыргызстане [Текст] / Б. Дж. Алиев // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2024. – №7. – С.132-135.
<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=8042822>
11. Алиев, Б. Дж. Реформирование пенсионной системы Кыргызстана [Текст] / Б. Дж. Алиев, Т. К. Камчыбеков // Экономика и бизнес: теория и практика. –

Новосибирск, 2025. - № 2 -2(120). - С. 21-26.
<https://elibrary.ru/item.asp?id=80522479>

12. Алиев, Б. Дж. Формирование бюджета и проблемы развития пенсионной системы Кыргызстана [Текст] / Б. Дж. Алиев // Экономика и бизнес: теория и практика. – Новосибирск, 2025. - № 2 -2(120). - С. 27-31.
<https://elibrary.ru/item.asp?id=80522480>

Алиев Бактияр Дженишбековичтин 08.00.05 - тармактык экономика адистиги боюнча экономика илимдеринин доктору илимий даражасын алуу үчүн «Кыргыз Республикасында пенсиялык системаны реформалоо: теориясы, методологиясы жана механизмдери» темасындагы диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: пенсиялык система, бөлүштүрүүчү-тилектештик жана топтоо бөлүгү, натыйжалуулук жана финансылык туруктуулук, механизмдер, камсыздандыруу тарифтери, актуардык тендемсиздик.

Изилдөөнүн объектиси Кыргыз Республикасынын пенсиялык системасын өнүктүрүүдөгү жана натыйжалуулугун жогорулатуудагы структуралык жылыштар болуп саналат.

Изилдөөнүн предмети пенсиялык системанын тең салмактуу өнүгүшүнүн жана финансылык туруктуулугун жогорулатуунун бөлүштүрүүчү-тилектештик жана топтоо механизмдерин өркүндөтүү жана өнүктүрүү болуп саналат.

Диссертациянын максаты - Кыргыз Республикасынын пенсиялык системасын тең-салмактуу өнүктүрүүнүн теориялык жана методологиялык ыкмаларын жана механизмдерин негиздөө.

Изилдөө методдору: талдоо жана синтез, монографиялык, салыштырма талдоо, абстракттуу-логикалык, математикалык-статистикалык жана эконометрикалык, эсептөөчү-конструктивдик ж.б.

Алынган натыйжалар: пенсиялык системанын маңызы такталды жана изилдөөнүн методологиясы өркүндөтүлдү, үч деңгээлдүү пенсиялык системаны трансформациялоонун жана өнүктүрүүнүн өзгөчөлүктөрү аныкталды, пенсиялык системанын топтоо бөлүгүндөгү түзүмдүк өзгөртүүлөр негизделди жана анын математикалык-статистикалык жана эконометрикалык модели иштелип чыкты, пенсиялык системанын келечекте өнүгүүсү негизделди.

Колдонуу даражасы. Изилдөөнүн натыйжалары Кыргыз Республикасынын Социалдык фонду тарабынан өлкөдөгү пенсиялык системанын финансылык туруктуулугун жогорулатуу боюнча мамлекеттик программаларды иштеп чыгуу үчүн концептуалдык негиз катары колдонулушу ыктымал.

Колдонуу чөйрөсү: Корутундулар жана практикалык сунуштар пенсиялык системанын натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн илимий негиз болуп саналат.

РЕЗЮМЕ

диссертации Алиева Бактияра Дженишбековича на тему «Реформирование пенсионной системы в Кыргызской Республике: теория, методология и механизмы», представленной на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.05 – отраслевая экономика

Ключевые слова: пенсионная система, распределительно-солидарный и накопительный компоненты, эффективность и финансовая устойчивость, механизмы, страховые тарифы, актуарная несбалансированность.

Объектом исследования являются структурные сдвиги в развитии и повышение эффективности пенсионной системы Кыргызской Республики.

Предметом исследования являются совершенствование и развитие распределительно-солидарной и накопительных механизмов сбалансированного развития и повышения финансовой устойчивости пенсионной системы.

Цель диссертационной работы заключается в обосновании теоретико-методологических подходов и механизмов сбалансированного развития пенсионной системы Кыргызской Республики.

Методы исследования: анализа и синтеза, монографический, сравнительного анализа, абстрактно-логический, математико-статистический и эконометрический, расчетно-конструктивный и т.д.

Научная новизна исследования заключается в систематизации и обосновании теоретико-методологических основ и механизмов сбалансированного развития и повышения финансовой устойчивости пенсионной системы.

Полученные результаты: уточнена сущность и усовершенствована методология исследования пенсионных систем, выявлены особенности трансформации и развития трехуровневой пенсионной системы, обоснованы структурные изменения накопительного компонента пенсионной системы, на основе разработанной математико-статистической и эконометрической модели обоснованы перспективы развития пенсионной системы.

Степень использования. Результаты исследования могут быть использованы СФ КР в качестве концептуальной основы разработки государственных программ повышения финансовой устойчивости пенсионной системы в стране.

Область применения: выводы и практические рекомендации послужат научной основой повышения эффективности пенсионной системы.

SUMMARY

of the dissertation of Bakhtiyar Dzhenishbekovich Aliev on the topic " Reform of the pension system in the Kyrgyz Republic: Theory, Methodology and Mechanisms" submitted for the degree of Doctor of Economics in the specialty 08.00.05 - sectoral economics

Key words: pension system, distributive-solidarity and accumulative components, efficiency and financial stability, mechanisms, insurance rates, actuarial imbalance.

The object of the study is structural shifts in the development and improvement of the efficiency of the pension system of the Kyrgyz Republic.

The subject of the study is the improvement and development of distributive-solidarity and accumulative mechanisms for balanced development and increasing the financial stability of the pension system.

The purpose of the dissertation is to substantiate the theoretical and methodological approaches and mechanisms for the balanced development of the pension system of the Kyrgyz Republic.

Research methods: analysis and synthesis, monographic, comparative analysis, abstract-logical, mathematical-statistical and econometric, calculation-constructive, etc.

The scientific novelty of the study lies in the systematization and substantiation of the theoretical and methodological foundations and mechanisms of balanced development and increasing the financial stability of the pension system.

The results obtained: The results obtained: the essence has been clarified and the methodology for studying pension systems has been improved, the features of the transformation and development of the three-tier pension system have been identified, structural changes in the funded component of the pension system have been substantiated, and the prospects for the development of the pension system have been substantiated based on the developed mathematical-statistical and econometric model.

The degree of use. The results of the study can be used by the SF KR as a conceptual basis for developing state programs to increase the financial stability of the pension system in the country.

Scope: conclusions and practical recommendations will serve as a scientific basis for increasing the effectiveness of the pension system.